

Vrije Universiteit Brussel

Kwalitatief onderzoek naar de perceptie van seksualiteit bij 2,5 – 6-jarigen en de behoefte aan ondersteuning binnen de buitenschoolse kinderopvang.

Eindverhandeling tot master in de psychologie
Student: Stephanie Huygens
Promotor: Prof. Dr. Klaï
Organisatie: VCOK
Academiejaar: 2008–2009

WETENSCHAPSwinkel
Brussel

Kwalitatief onderzoek naar de perceptie van seksualiteit bij 2,5 - 6 jarigen en de behoefte aan ondersteuning binnen de buitenschoolse kinderopvang

Eindwerk voorgelegd voor het behalen van de graad van Master in de Klinische Psychologie door

Huyghens Stephanie

Academiejaar 2008-2009

Promotor: Prof. Dr. T. Klai

Aantal woorden: 16171

Samenvatting

Er bestaat tot vandaag weinig onderzoek rond en naar de seksualiteit van jonge kinderen. Kinderen exploreren echter ook hun eigen seksualiteit en vertonen op hun maat seksueel gedrag. Ook buitenshuis verkennen ze deze seksualiteit. Het is dus boeiend om naast de ouders ook externen te betrekken bij het onderzoek naar seksualiteit van jonge kinderen. In dit onderzoek worden, aan de hand van diepte-interviews, de waarden en normen van het begeleidend personeel rond seksualiteit bij kinderen, het seksueel gedrag van kinderen binnen de buitenschoolse opvanginitiatieven en de nood aan ondersteuning rond dit thema nagegaan. Uit de resultaten blijkt dat kinderen inderdaad seksueel getint gedrag stellen tijdens hun verblijf in de buitenschoolse opvang. Individueel lichamelijk ontdekkingsgedrag, seksueel spel met leeftijdsgenoten en knuffelgedrag is het vaakst voorkomend binnen de opvangvoorziening. Interesse in het lichaam van het begeleidend personeel en het stellen van vragen rond seksualiteit komt minder vaak voor. Er worden weinig verschillen opgemerkt in seksueel getint gedrag tussen jongens en meisjes, al gaan deze laatste discreter om met hun ontdekkingstocht. Naast de openheid, speelt angst voor seksueel misbruik rond een thema als seksualiteit bij kinderen nog steeds een belangrijke rol bij het begeleidend personeel van de buitenschoolse kinderopvang. Daarnaast hebben ook de eigen waarden en normen en de persoonlijke visie een invloed op de kijk naar en de reactie op seksueel getint gedrag van jonge kinderen. Tot slot is het opmerkelijk dat beide respondentengroepen het uitbouwen van een pedagogisch beleid momenteel overbodig vinden en vooral coördinatoren nood ervaren aan extra ondersteuning rond het thema. Begeleiders ervaren voldoende ondersteuning bij het team waartoe ze behoren.

Dankwoord

Vooraleer met deze materscriptie van start te gaan, wil ik eerst een aantal mensen bedanken.

Als eerste wil ik graag mijn dank uiten aan mijn promotor, Prof., Dr. Telidja Klai, voor haar vakkundige begeleiding, opbouwende kritiek en feedback, beschikbaarheid en steun.

Daarnaast wil ik Mevr. Isabelle Desegher (VCOK) bedanken voor haar steun en feedback, het advies bij de zoektocht naar respondenten en vooral voor haar enthousiasme dat me steeds opnieuw motiveerde om aan de slag te gaan.

Zonder de respondenten zou dit onderzoek niet mogelijk zijn geweest, daarom gaat een speciaal woord van dank uit naar de deelnemende IBO's, hun coördinatoren en begeleiders, voor hun medewerking, hun openheid en eerlijkheid en hun vertrouwen.

Verder wil ik ook nog Carmen, Carine en mijn moeder bedanken voor de hulp bij het uittypen van de interviews.

Ten slotte nog een woord van dank aan mijn vriend Kevin, voor het nalezen van deze materscriptie, voor de steun en betrokkenheid tijdens al deze jaren en voor de kans die hij me gaf om deze opleiding te volgen.

Inhoudstafel

Samenvatting.....	1
Dankwoord	2
Inhoudstafel.....	3
1. INLEIDING.....	5
2. THEORETISCHE UITGANGSPUNTEN	6
2.1 SEKSUALITEIT BIJ 2,5 – 6 JARIGEN.....	6
2.1.1 GESLACHTELIJKHEID	7
2.1.1.1 Biologische sekse	7
2.1.1.2 Genderidentiteit	7
2.1.1.3 Seksuele voorkeur.....	8
2.1.2 LICHAAMELIJKHEID	8
2.1.2.1 Responsiviteit	8
2.1.2.2 Gedrag	9
2.1.3 INTIMITEIT	10
2.1.4 BESLUIT	11
2.2 INITIATIEF BUITENSCHOOLSE OPVANG EN ZIJN PERSONEEL	11
2.2.1 VERANTWOORDELIJKE BUITENSCHOOLSE OPVANG	12
2.2.2 BEGELEIDER BUITENSCHOOLSE OPVANG	12
2.2.3 SEKSUALITEIT IN DE BUITENSCHOOLSE OPVANG	13
2.2.3.1 Waarden en normen rond seksualiteit	13
2.2.3.2 Seksueel gedrag in de opvangvoorzienig	14
2.2.3.3 Nood aan begeleiding	15
2.2.4 BESTAANDE ONDERSTEUNING	15
2.2.4.1 VCOK	16
2.2.4.2 Sensoa	16
2.2.5 BESLUIT	16
3. ONDERZOEKSMETHODOLOGIE	18
3.1 MOTIVATIE VOOR DIT ONDERWERP	18
3.2 DOELSTELLING EN ONDERZOEKSVRAAG	18
3.3 ONDERZOEKSOZET	18
3.3.1 PROCEDURE.....	20
3.3.2 ONDERZOEKPOPULATIE	20
3.3.3 VERWERKING VAN DE GEGEVENS.....	21
4. ONDERZOEKSRISULTATEN	22
4.1 VISIE OP SEKSUALITEIT	22
4.1.1 DEFINIËREN VAN SEKSUALITEIT	22
4.1.2 SEKSUELE ONTWIKKELING EN DE PLAATS HIERVAN IN DE ALGEMENE ONTWIKKELING	22
4.1.3 WAARDEN EN NORMEN	23
4.2 SEKSUALITEIT EN SEKSUEEL GETINT GEDRAG	24
4.2.1 LICHAAMELIJKHEID	24
4.2.1.1 Seksualiteit en ik	25
4.2.1.2 Seksualiteit en leeftijdsgenoten.....	26
4.2.1.3 Seksualiteit en volwassenen	27
4.2.2 INTIMITEIT	28
4.3 OMGAAN MET SEKSUALITEIT.....	29
4.3.1 REACTIES OP SEKSUALITEIT BIJ TWEE EN EEN HALF TOT ZES JARIGEN	29
4.3.2 OVERLEG MET OUDERS.....	30
4.4 SEKSUALITEIT EN ONDERSTEUNING.....	30
4.4.1 BESTAANDE ONDERSTEUNING	31
4.4.2 NOOD AAN ONDERSTEUNING	31

5. <u>BESPREKING VAN DE RESULTATEN</u>	33
5.1 VISIE OP SEKSUALITEIT	33
5.2 SEKSUALITEIT EN SEKSUEEL GETINT GEDRAG	34
5.2.1 LICHAMELIJKHEID	34
5.2.2 INTIMITEIT	35
5.3 OMGAAN MET SEKSUALITEIT.....	36
5.4 SEKSUALITEIT EN ONDERSTEUNING.....	36
5.5 BESLUIT	37
6. <u>BESLUIT EN KRITISCHE BEMERKINGEN</u>	39
Referentielijst.....	41
Bijlagen.....	45

1. Inleiding

De kijk op en de opvattingen van volwassenen over seksualiteit bij jonge kinderen hebben ervoor gezorgd dat er tot op heden weinig gangbare theorieën zijn over deze seksualiteit (de Graaf, 2003; O'Sullivan, 2003; de Graaf & Rademakers, 2007). Vaak wordt onderzoek naar de seksualiteit van jonge kinderen gekoppeld aan onderzoek naar seksueel misbruik (Heiman, Heiman, Leiblum, Esquilin, & Pallitto, 1998; Rademakers, 2000; Sandfort & Cohen-Kettenis, 2000; de Graaf, 2003; Gijs, Gianotten, Vanwezenbeeck & Weijnenborg, 2004). Het is echter zo dat ook niet misbruikte kinderen seksuele gevoelens ervaren en seksueel getint gedrag vertonen. Ze gaan tijdens hun 'normale' ontdekkingsstocht hun lichaam en de daarbij horende sensaties ontdekken en verkennen (Ehrhardt, 2003; Friedrich, 2003; Rademakers, 2003; Reynolds, Herbenick & Bancroft, 2003; Zwiép, 2005; de Graaf & Rademakers, 2007; Jeugd en seksualiteit vzw). Voor kinderen is deze seksualiteit vaak nog geen taboe (Zwiép, 2005), waardoor ze hun eigen lichaam en dat van anderen met weinig schaamte ook in het openbaar gaan verkennen (Rademakers, 2000; de Graaf & Rademakers, 2007; Sensoa, 2008). Aangezien voor heel wat kinderen de kinderopvang een belangrijke leefomgeving is (Van Nuffel, 2004), lijkt het boeiend deze te betrekken bij het onderzoek naar seksualiteit bij jonge kinderen (Davies, Glaser & Kossof, 2000). Hierbij is het noodzakelijk om niet enkel stil te staan bij het seksueel gedrag dat zij opmerken bij jonge kinderen, maar ook aandacht te hebben voor de nood aan ondersteuning dat er bij het begeleidend personeel heerst rond dit thema (Zwiép, 2005). Deze noden dienen namelijk als leidraad bij het ontwikkelen van vormingen en opleidingen rond het thema seksualiteit.

Bovenstaande vaststellingen gaven aanzet tot huidig onderzoek. Dit onderzoek beoogt een zicht te krijgen op de seksualiteit en het seksueel getint gedrag van kinderen tussen twee en een half en zes jaar binnen de setting van de buitenschoolse kinderopvang. Daarnaast wordt er stil gestaan bij de nood aan extra ondersteuning dat het begeleidend personeel ervaart rond dit thema.

In het eerste hoofdstuk worden de bevindingen uit de literatuur omtrent seksualiteit van jonge kinderen geschetst. Vervolgens wordt in hoofdstuk twee de gebruikte onderzoeksmethode besproken. In het derde hoofdstuk worden de voornaamste onderzoeksresultaten weergegeven. Tot slot worden de eigen onderzoeksbevindingen gekoppeld aan de literatuur om te eindigen met een aantal tekortkomingen van dit onderzoek en aanbevelingen voor toekomstig onderzoek.

2. Theoretische uitgangspunten

Vooraleer in te gaan op voorgaand onderzoek naar seksualiteit en de seksualiteit van jonge kinderen binnen de buitenschoolse opvang, wordt er in dit hoofdstuk een schets gegeven van wat juist deze seksualiteit is, wat de initiatieven voor buitenschoolse opvang zijn en waar deze te situeren zijn binnen het landschap van de kinderopvang.

Seksualiteit bij 2,5 – 6 jarigen

Er bestaan tot op heden niet veel onderzoek naar en geen gangbare en allesomvattende theorieën rond seksualiteit van kinderen. Dit heeft voor een deel te maken met de kijk die volwassenen hebben op seksualiteit en de opvattingen en de betekenis die volwassenen aan seksualiteit geven (de Graaf, 2003; O'Sullivan, 2003; de Graaf & Rademakers, 2007).

Als er een beperkte definitie van seksualiteit wordt gehanteerd en seksualiteit enkel wordt gezien als opwinding en orgasme, dan kan men zich moeilijk om een voorstelling maken van wat seksualiteit bij kinderen zou kunnen betekenen (Rademakers, 2000). Aangezien deze benadering haaks staat op het beeld dat er in onze maatschappij heerst van het (op vlak van seksualiteit) 'onschuldige' kind (Heiman et al., 1998; de Graaf & Rademakers, 2007). De angst voor seksueel misbruik speelt hierbij ook een belangrijke rol (Ryan, 1999; Heiman, Verhulst & Heard-Davidson, 2003; de Graaf & Rademakers, 2007). Aangezien misbruikte kinderen, vaak meer of extremer seksueel gedrag stellen (Rademakers, Laan & Straver, 2000; Sandfort & Cohen-Kettenis, 2000; de Graaf & Rademakers, 2007), worden heel wat onderzoeken rond seksualiteit van kinderen gelinkt aan onderzoek rond seksueel misbruik (Heiman et al., 1998; Rademakers, 2000; Sandfort & Cohen-Kettenis, 2000; de Graaf, 2003; Gijs et al., 2004).

Kinderen die niet misbruikt zijn, ervaren ook seksuele gevoelens en vertonen ook seksueel gedrag (Ehrhardt, 2003; Friedrich, 2003; Rademakers, 2003; Reynolds, Herbenick & Bancroft, 2003; de Graaf & Rademakers, 2007; Jeugd en seksualiteit vzw). Seksualiteit heeft te maken met lichaam, gevoelens en relaties en niet enkel met coitus (Dumez, Kesters & Van Ham, 1998) en de seksuele responscyclus (Rademakers, 2000; de Graaf & Rademakers, 2007). Seksualiteit hoort bij het leven en de ontwikkeling, het begint reeds van voor de geboorte en loopt door tot aan de dood. De seksuele ontwikkeling bij kinderen is een onderdeel van hun algemene ontwikkeling. Kinderen verkennen seksualiteit op hun eigen tempo, door te experimenteren en grenzen te verkennen en dit wanneer zij daaraan toe zijn (Zwiep, 2005).

Heiman (1998) en Friedrich (2000) stellen dat kinderen opgroeien in verschillende culturen en contexten, die eveneens een invloed hebben op de seksuele opvoeding en ontwikkeling van kinderen. Wat normale seksualiteit is bij kinderen, wordt dus mede bepaald door de sociale, culturele en familiale context (Heiman et al., 1998; Friedrich et al., 1998; Friedrich, Sandfort, Oostveen & Cohen-Kettenis, 2000; Larson & Svedin, 2001; Bates, Alexander, Oberlander, Dodge & Pettit, 2003; Delamater, 2003; Zwiep, 2005). Ook het gedrag van de ouders/opvoeders zal een grote invloed hebben op de seksualiteit van het kind (Gil, 1993, zie Hornor, 2004). Zo vonden Friedrich et al. (1998) een duidelijke verband tussen de opvoeding en attitude t.o.v. seksualiteit van de opvoeders en het geobserveerd/vertoonde seksueel gedrag van de kinderen.

Ook methodologische aspecten spelen een rol bij het beperkt onderzoek naar seksualiteit van kinderen. Observaties en retrospectief onderzoek zijn de meest gebruikte methodologieën. Beide methoden hebben echter hun beperkingen (Rademakers, Laan & Straver, 2000; O'Sullivan, 2003; Gijs, 2004; de Graaf & Rademakers, 2007). Bij observaties is men beperkt tot het gedrag dat geobserveerd kan worden. Maar veel seksueel gedrag van kinderen vindt plaats buiten het gezichtsveld van volwassenen (Friedrich et al., 1998). Daarnaast is er ook steeds de invloed van diegene die waarneemt. De eigen ideeën en opvattingen spelen een rol bij de perceptie en interpretatie van het gedrag. Sommige aspecten van seksualiteit zijn via observatie niet waar te nemen, zo kan alleen het gedrag worden vastgesteld, maar niet wat dit gedrag betekent voor het kind (Gijs, 2004; de Graaf & Rademakers, 2007). De grootste beperking bij retrospectief onderzoek, is dat de gebeurtenissen niet altijd even accuraat en soms helemaal niet worden herinnerd (Davies et al., 2000; Reynolds et al., 2003; Gijs, 2004). De observatiemethode heeft vooral nadelen bij oudere kinderen en de retrospectieve methode eerder bij jongere kinderen (Heiman et al., 1998; Gijs, 2004; de Graaf & Rademakers, 2007).

Het is rekening houdend met al deze beperkingen moeilijk om een éénduidige definitie te geven rond wat 'normale' seksualiteit bij kinderen van een bepaalde leeftijd is. In de bestaande literatuur wordt seksualiteit bij kinderen vaak gedefinieerd op basis van drie aspecten, met name geslachtelijkheid, lichamelijke en intimiteit.

Geslachtelijkheid

Met geslachtelijkheid wordt alles bedoeld wat te maken heeft met het geslacht, namelijk de biologische sekse, de genderidentiteit en de seksuele voorkeur (Rademakers, 2000; de Graaf & Rademakers, 2007; Zwiap 2005).

Biologische sekse

Het biologische geslacht is van bij de geboorte meestal een duidelijk gegeven (Sensoa, 2008). Op grond van de externe geslachtsdelen wordt de sekse vastgesteld, maar de biologische sekse is slechts een beginpunt. Onder invloed van verschillende factoren, wordt in de kinder- en jeugdjaren de genderidentiteit ontwikkeld (Rademakers, 2000).

Genderidentiteit

Met genderidentiteit wordt bedoeld het zich man of vrouw voelen (Sensoa, 2008). De ontwikkeling van deze mannelijke of vrouwelijke identiteit start reeds heel vroeg (2 tot 3- jarige leeftijd), dit proces is fundamenteel voor het identiteitsbesef (Volbert, 2000; Sensoa, 2008). Langzaam gaan kinderen beseffen dat ze zelf een jongen of een meisje zijn en dat ze bij één van beide seksen horen (Gijs, 2004; Zwiap, 2005). Het besef een jongetje of meisje te zijn, zal het gedrag van kinderen reeds op jonge leeftijd gaan beïnvloeden (Gijs, 2004). Ze beginnen op dat ogenblik genderspecifiek of gender-a-specifiek gedrag en genderspecifieke of gender-a-

specifieke interesses te vertonen (Friedrich, Fisher, Broughton, Houston & Shafran, 1998), het rollenpatroon steekt de kop op (Sensoa, 2008).

Een aantal verschillen tussen jongens en meisjes zijn reeds aanwezig en worden hormonaal bepaald (Gijs et al., 2004; de Graaf & Rademakers, 2007; Rademakers, 2008). Zo stelt men dat het temperament van het kind deels verantwoordelijk is voor deze verschillen (Sensoa, 2008). Heel wat andere verschillen, zijn echter het gevolg van de sociale en culturele omgeving. Zo ziet men dat ouders, leerkrachten en andere volwassenen anders omgaan met kleine jongetjes dan met kleine meisjes (Dumez et al., 1998; Rademakers, 2000; Gijs et al., 2004). Ook leeftijdsgenoten hebben een grote invloed op elkaars genderrolgedrag (Friedrich et al., 1998; Rademakers, 2000). De combinatie van deze biologische en omgevingsfactoren zorgen ervoor dat er al op heel jonge leeftijd een verschil zichtbaar is tussen jongens en meisjes (Gijs, 2004).

Seksuele voorkeur

Seksuele voorkeur is de mate waarin men zich aangetrokken voelt tot het eigen geslacht, het andere geslacht of beiden (Sensoa, 2008). De seksuele voorkeur zou reeds op jonge leeftijd onbewust aanwezig zijn (Zwiep, 2005) en mogelijks voor een deel genetisch bepaald (de Graaf & Rademakers, 2007), maar wordt pas vanaf een jaar of acht bewust verkend. Dit is een zoekproces dat nog enkele jaren kan duren (Dumez et al., 1998; de Graaf & Rademakers, 2007). De groepsnorm is sterk gericht op heteroseksualiteit, daarom is het van belang om reeds op jonge leeftijd met kinderen over homoseksualiteit te praten (Vorming VCOK ism Sensoa, 2008). Seksuele voorkeur of oriëntatie komt voornamelijk tijdens de puberteit tot uiting (Sensoa, 2008).

Lichamelijkheid

Lichamelijkheid gaat over lichamelijke sensaties en lichamelijke responsiviteit (Sensoa, 2008), het al dan niet prettig vinden om zichzelf aan te raken en aangeraakt te worden en het kunnen genieten van het eigen lichaam. Het gaat ook om het stellen van seksueel getint gedrag en om het omgaan met naaktheid (Rademakers, 2000). Kinderen zijn seksueel actieve wezens en vertonen reeds op jonge leeftijd seksueel gedrag (Sensoa, 2008)

Responsiviteit

Jonge kinderen worden veel geknuffeld en vinden het ook leuk om aangeraakt te worden. Dit lichaamscontact is essentieel voor hun ontwikkeling. Door dit lichaamscontact, worden namelijk gevoelens van warmte, intimiteit, veiligheid en vertrouwdheid doorgegeven. Hier wordt de basis voor een positief zelfbeeld gelegd (Rademakers, 2000; Zwiep, 2005).

Kinderen ervaren hun seksualiteit met hun zintuigen, ze voelen, zien, horen, proeven en tasten, ze ontdekken hun lichaam met de daarbij horende gevoelens (Zwiep, 2005). Reeds op jonge leeftijd ervaren kinderen seksuele gevoelens. Zo kan het aanraken van de geslachtsdelen sterke gevoelens oproepen (Zwiep, 2005). Men kan bijvoorbeeld op basis van gezichtsuitdrukking, blozen, ademhaling en zweten bij kinderen vanaf 15 maand seksuele opwinding opmerken (Galenson, 1990; Zie de Graaf & Rademakers, 2007). Uit onderzoek van Heiman et al. (1998) en

Bancroft, Herbenick & Reynolds (2003) is gebleken dat kinderen reeds voor de pubertijd gevoelens van seksuele opwinding ervaren. Het eerste orgasme van sommige kinderen kan eveneens op jonge leeftijd plaatsvinden, al komt dit zelden voor (Dumez et al., 1998; Larsson & Svedin, 2002; Bancroft et al., 2003; Zwiep, 2005; Galenson, 1990; Zie de Graaf & Rademakers, 2007).

Gedrag

Op elke leeftijd kan men van kinderen seksueel getint gedrag verwachten. Voor kleine kinderen is seksualiteit vaak nog geen taboe, ze richten zich bij hun seksuele ontwikkeling openlijk op het ontdekken van hun eigen lichaam en dat van anderen (Zwiep, 2005).

Al voor de geboorte vertonen kinderen gedrag dat als voorloper van het latere seksuele gedrag kan worden gezien (Gijs, 2004). Zo wordt het hebben van erecties (Brenot, 1996; zie Gijs, 2004) en het aanraken van de eigen geslachtsdelen reeds van voor de geboorte waargenomen. Rond de leeftijd van 6 tot 8 maand (voor jongetjes) en 8 tot 11 maand (voor meisjes), gaan baby's de geslachtsdelen onwillekeurig aanraken (de Graaf & Rademakers, 2007). Het gaat om exploratie van het eigen lichaam en het toevallig en spelenderwijs aanraken van hun geslachtsdelen. (Rademakers, 2000; Sensoa, 2008).

Bij peuters en kleuters wordt dit gedrag, mede door de ontwikkeling van de motoriek (de Graaf & Rademakers, 2007), meer doelbewust en exploratief (Rademakers, 2000; Schuhrke, 2000; Gijs, 2004). Masturbatie, elk gedrag waarbij het kind zijn eigen geslachtsdelen aanraakt of stimuleert (de Graaf & Rademakers, 2007), komt dan frequent voor (Gil, 1993; zie Hornor, 2004; Rademakers, 2000; Thanasiu, 2004; de Graaf & Rademakers, 2007; Sensoa, 2008) en dit weinig gehinderd door schaamte- en/of schuldgevoelens (Rademakers, 2000; de Graaf & Rademakers, 2007; Sensoa, 2008). Uit onderzoek van Sandhabba, Santtila, Wannäs & Krook (2003) blijkt dat dit overt zelfstimulerend gedrag vooral bij jongens voorkomt.

Kinderen zijn op deze leeftijd ook heel nieuwsgierig en stellen heel wat vragen, ook over seksualiteit. Vaak nemen ze hierbij geen blad voor de mond, hoe kleiner ze zijn, des te makkelijker ze vragen stellen (Zwiep, 2005). Zo willen kleuters bijvoorbeeld weten hoe planten kindjes maken, hoe je de verschillende onderdelen van het lichaam benoemt, hoe de baby in mama's buik is geraakt, ... (Dumez et al., 1998; Zwiep, 2005). Het stellen van al deze vragen doen ze louter uit weetgierigheid (Dumez et al., 1998).

De belangstelling krijgt rond de leeftijd van ongeveer twee jaar ook een sociale component (Rademakers, 2000; Gijs, 2004; de Graaf & Rademakers, 2007). Kinderen zijn niet enkel meer seksueel actief met hun eigen lichaam, ook het lichaam van anderen is een ware ontdekkingstocht (Sensoa, 2008). De aard van deze seksuele contacten is erg uiteenlopend, afhankelijk van de leeftijd van de ander en zijn rol in het contact. Zo kan de ander een leeftijdgenoot zijn, maar ook iemand die ouder is, de ander kan ook actieve of passieve rol aannemen (de Graaf & Rademakers, 2007). Het seksueel contact met anderen kan allerlei vormen aannemen. Zoals het kijken naar naakte mensen, het tonen van de eigen geslachtsdelen, het aanraken van de geslachtsdelen van anderen, verkleden als het andere geslacht, ... (Friedrich et al., 1998; Sandfort & Cohen-Kettenis, 2000; Schuhrke, 2000; Larsson & Svedin, 2002; de

Graaf & Rademakers, 2007). Het laten zien en aanraken van geslachtsdelen kan ook plaatsvinden binnen het 'seksueel spel' (Gil, 1993; zie Hornor 2004; Dumez et al., 1998; Larsson & Svedin, 2002; Bancroft et al., 2003; de Graaf & Rademakers, 2007). Fantasie speelt binnen dit spel een belangrijke rol (Zwiep, 2005). Kinderen spelen een situatie, waarin ze een volwassen rol aannemen en waar seksualiteit een deel uitmaakt van deze rol, na. Voorbeelden van deze spelletjes zijn 'doktertje' en 'vadertje en moedertje'. (Sandnabba et al., 2003; de Graaf & Rademakers, 2007). De bestaande kennis bij kinderen over seksualiteit zal mede de inhoud van het spel bepalen. Dit exploratief gedrag, aanwezig bij zowel jongens als meisjes (Sandnabba et al., 2003), helpt kinderen een lichaamsrepresentatie te maken van beide geslachten (Zwiep, 2005).

Bepaalde vormen van seksueel gedrag zijn vooral aanwezig op de leeftijd van twee-drie jaar, zoals het aanraken van borsten, het aanraken van zichzelf, kijken naar anderen, knuffelen met vreemden, ... Terwijl ander gedrag, zoals het 'seksueel spel', het stellen van vragen en gebruiken van seksueel getinte woorden, ... vooral wordt opgemerkt bij kinderen rond de leeftijd van vier jaar. (Lindblad, Gustafsson, Larsson & Lundin, 1995; Friedrich et al., 1998; Sandfort & Cohen-Kettenis, 2000; Larsson & Svedin, 2002). Dit gedrag wordt evenveel opgemerkt bij jongens en meisjes (Friedrich et al., 1998).

Dit overte seksueel gedrag kent vooral een piek tussen de leeftijd van drie tot vijf jaar. Nadien ziet men een daling (Friedrich et al., 1998). Deze daling houdt echter niet in dat het gedrag op zich afneemt, dit is een mogelijkheid, maar het zou ook kunnen dat kinderen vanaf een bepaalde leeftijd dit gedrag meer uit het oog van volwassenen gaan stellen, waardoor het minder vaak wordt opgemerkt (Friedrich, Grambsch, Broughton, Kuiper & Beilke, 1991; Zie Thanasiu, 2004; Bancroft et al. 2003)

De seksuele ontwikkeling kan gezien worden als een sociaal leerproces, een seksueel script wordt opgebouwd. Dit script omvat de waarden en normen ten aanzien van seksualiteit, het kaderen en interpreteren van eigen gevoelens en gedragingen, alsook deze van anderen. Een belangrijke kwalitatieve eigenschap hierbij is intimiteit (Sensoa, 2008).

Intimiteit

Intimiteit heeft te maken met het vermogen en de wens om interpersoonlijke relaties en contacten aan te gaan. Het gaat om koesteren, knuffelen, verliefd zijn, relaties aangaan, om gevoelens van gehechtheid en veiligheid te kunnen voelen bij iemand anders (Rademakers, 2000; Gijs, 2004; Sensoa, 2008).

Intimiteit krijgt bij kleine kinderen vooral vorm door de kwaliteit van de relatie met de opvoeders. De kwaliteit van deze relatie heeft een invloed op het verloop van de seksuele ontwikkeling en de opbouw van het seksueel script (Rademakers, 2000; Schuhrke, 2000; Sensoa, 2008). Zo zal bijvoorbeeld naaktheid binnen het gezin en naakt lichamelijk contact met de ouders, de aandacht van het kind vestigen op zijn eigen lichaam en dat van anderen en zal dit contact de seksuele interesse van het kind verhogen (Friedrich et al., 2000; Schuhrke, 2000). Uit

een onderzoek van Sandfort & Cohen-Kettenis (2000) is gebleken dat kinderen uit gezinnen, waar er meer fysiek contact is en waar er meer openheid is rond naaktheid en seksualiteit, meer seksueel gedrag vertonen. Ook Friedrich et al. (1991; Zie Thanasiu 2004) vonden een verband tussen de naaktheid binnen het gezin en het geobserveerde seksueel gedrag van kinderen. Het is echter onduidelijk of kinderen waarvan de ouders een meer open houding rond seksualiteit hebben, dit gedrag meer vertonen, het minder goed verbergen of dat de ouders zich minder afsluiten voor dit gedrag (Friedrich et al., 1998; Sandfort & Cohen-Kettenis, 2000).

Besluit

Uit het schaarse onderzoek rond 'normale' seksualiteit bij kinderen blijkt dat kinderen seksuele wezens zijn en op hun maat seksueel gedrag vertonen. Dit gedrag is ruimer dan opwinding en orgasme, het gaat om de ontdekking van het eigen lichaam en dat van anderen en alle daarbij horende sensaties. Jonge kinderen ervaren in deze zoektocht echter weinig schaamte en gaan dit gedrag dan ook openlijk stellen. Aangezien heel wat kinderen ook tijd doorbrengen buitenshuis, bijvoorbeeld in de kinderopvang, is de kans groot dat ze ook daar seksueel getint gedrag gaan stellen. Alvorens in te gaan op dit seksueel getint gedrag binnen de buitenschoolse opvang, is het belangrijk een algemeen beeld te geven van wat buitenschoolse opvanginitiatieven zijn.

Initiatief Buitenschoolse opvang en zijn personeel

Voor veel jonge kinderen vormt de kinderopvang een belangrijke leefomgeving (Van Nuffel, 2004). Het is vaak een eerste stap buiten het gezin en kan gezien worden als een overgangsgebied van het gezin naar de samenleving (Vandenbroeck, 1999; zie Van Nuffel, 2004). Een degelijke opvang is als het ware een reële aanvulling op de opvoeding thuis. Deze pedagogische meerwaarde wordt echter pas ten volle benut indien de ouders worden betrokken bij de opvang. Het is echter niet de bedoeling de verantwoordelijkheid van de ouders over te nemen, ouders zijn en blijven de eerste en belangrijkste opvoeders van het kind (Peeters, Brants & Bedert, 1998).

De kinderopvang kan eveneens gezien worden als een sociale leerplek en sociale experimenteerruimte, waar kinderen met diversiteit leren omgaan (Peeters, Brants & Bedert, 1998; Vanschoenwinkel, 2003; zie Van Nuffel, 2004). Dit is een essentieel onderdeel van de socialisering van kinderen en volwassenen (VCOK, 2008). De kinderopvang draagt, dankzij zijn sociale functie, namelijk bij tot de sociale rechtvaardigheid (Vandenbroeck, 2004).

Ouders die hun kinderen buitenshuis laten opvangen, hebben een waaier aan keuzemogelijkheden (Van Nuffel, 2004). Zij kunnen kiezen uit opvangmogelijkheden binnen het informele circuit, zoals familie, vrienden, ... maar zij kunnen ook kiezen voor het formele circuit, zoals kinderdagverblijven, opvanggezinnen, ... IBO's of Initiatieven Buitenschoolse Opvang, maken deel uit van het formele circuit (Vanpée, Sannen & Hedeboom, 2000).

IBO's vangen voor en na de schooluren en tijdens vakantiedagen kinderen van kleuter- en lager onderwijs in groepsverband op (Kind & Gezin, 2008). De buitenschoolse opvang is geen verlenging van de schooltijd, maar situeert zich binnen de vrije tijd. Kinderen hebben namelijk nood aan 'ongestructureerde' vrije tijd, die ze zelf vorm kunnen geven (Peeters, Brants & Bedert,

1998). Sommige IBO's bieden ook opvang aan voor zieke kinderen of kinderen die extra zorg nodig hebben (Kind & Gezin, 2008). Een IBO wordt georganiseerd door het gemeentebestuur, het OCMW (Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn) of een VZW.

De Initiatieven Buitenschoolse Opvang zijn in de jaren '90 ontstaan vanuit tewerkstellingsinitiatief (Van Haegendoren, 2004; zie Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen (SERV), 2005) en zijn gekoppeld aan weerwerkacties, op deze manier werd er zowel een opvangaanbod gecreëerd als een tewerkstelling van laaggeschoolde werkzoekende vrouwen gerealiseerd. (SERV, 2005; Lobijn, Persoonlijke communicatie, 21 april 2009).

Indien de initiatieven buitenschoolse opvang een erkenning van Kind & gezin wensen, dient er voldaan te worden aan een aantal kwaliteitsvoorwaarden voor de omgang met kinderen en ouders, de ruimte en inrichting, de veiligheid en gezondheid en de begeleiders. Zo dient het personeel een opleiding te hebben gevolgd die kind & gezin bepaalt (SERV, 2005).

Het personeel van een IBO bestaat uit een verantwoordelijke of coördinator en een aantal begeleiders (Kind & Gezin, 2008).

Verantwoordelijke buitenschoolse opvang

Coördinatoren of leidinggevendenden binnen de buitenschoolse opvang dienen minimum in het bezit te zijn van een diploma hoger onderwijs van één of meerdere cycli (SERV, 2005).

De verantwoordelijke vervult een dubbele opdracht. De functie omvat zowel pedagogische en begeleidende opdrachten, als organisatorische en administratieve functies (SERV, 2005).

Tot de kern van het takenpakket behoren de pedagogische en begeleidende opdrachten. Zo dient de verantwoordelijke ervoor te zorgen dat de kinderopvang vlot georganiseerd is en aan de wensen en behoeften van alle belanghebbenden (ouders en kinderen, maar ook derden, zoals Kind & Gezin) voldoet. Ook de samenwerking met het begeleidend personeel is een belangrijke opdracht. De verantwoordelijke leidt, begeleidt en ondersteunt hen bij hun dagelijkse taken binnen de opvang. De eigen ontwikkeling en het verder uitbouwen van eigen deskundigheid behoren eveneens tot de pedagogische en begeleidende opdrachten van de verantwoordelijke. Ten slotte dient ook de kwaliteit van de opvang te worden bewaakt (SERV, 2005).

Naast deze pedagogische en begeleidende opdracht, vervult de verantwoordelijke een organisatorische en administratieve functie. De verantwoordelijke staat in voor het bedrijfseconomisch en het logistiek beleid. Het waken over de veiligheid en de hygiëne binnen de opvang behoort eveneens tot het takenpakket (SERV, 2005).

Begeleider buitenschoolse opvang

Zoals eerder aangegeven werden de Initiatieven Buitenschoolse Opvang bij hun aanvang gekoppeld aan weerwerkacties. Tot vandaag bestaat een groot deel van de begeleiders nog steeds uit startbaners (VVSG, 2009) en langdurig werklozen die een korte erkende vooropleiding volgden. Sinds een aantal jaar is het echter moeilijk geworden om mensen te vinden die én laaggeschoold zijn én voldoende competenties hebben om aan de slag te gaan binnen de buitenschoolse opvang.

De zorgsector is traditioneel ook een vrouwelijke sector, binnen de buitenschoolse kinderopvang, met slechts 6,5% mannelijke begeleiders, is dit niet anders (SERV, 2005).

De begeleider staat in voor de dagelijkse begeleiding en verzorging van kleuters en basisschoolkinderen. Hij/zij is verantwoordelijk voor het welzijn van elk aanwezig kind (SERV, 2005).

De hoofdtaak van de begeleider heeft betrekking op het begeleiden van kinderen. Kinderparticipatie loopt als een rode draad doorheen het takenpakket. De begeleider volgt het welbevinden en de betrokkenheid van de kinderen op. Ook de dagelijkse zorg voor de kinderen behoort tot het takenpakket (SERV, 2005).

Het omgaan en het contact met de ouders is een ander aspect van het takenpakket, want naast de kinderen, zijn ook de ouders betrokken partij bij de opvang.

Seksualiteit in de buitenschoolse opvang

Kinderen vertonen niet enkel seksueel gedrag binnen de thuissituatie, ook buitenshuis experimenteren ze volop met hun eigen lichaam en de daarbij horende sensaties (Zwiep, 2005). Daarom is het boeiend om naast de ouders en de kinderen zelf, ook externen te betrekken bij het onderzoek rond seksualiteit (Davies et al., 2000). Een belangrijke informatiebron kan dan bijvoorbeeld de buitenschoolse opvang zijn, aangezien kinderopvang voor heel wat kinderen een belangrijke leefomgeving is (Van Nuffel, 2004).

Waarden en normen rond seksualiteit

Uit voorgaand onderzoek blijkt dat begeleiders binnen de buitenschoolse opvang van mening zijn dat seksuele gevoelens en nieuwsgierigheid een normaal gegeven zijn bij jonge kinderen (Larsson & Svedin, 2002; Zwiep, 2007). Maar slechts één derde van de begeleiders denkt dat deze seksuele interesse ook wordt omgezet in actief seksueel gedrag en seksueel spel (Larsson & Svedin, 2002). Daarnaast is er ook nog heel wat onwetendheid rond de seksuele ontwikkeling en dit heeft een invloed op de waarden en normen en de reacties van het begeleidend personeel binnen de opvang (Zwiep, 2007).

Uit een onderzoek van Larsson en Svedin (2002) blijkt dat meer dan de helft van de begeleiders met kinderen en hun ouders ook praten over seksualiteit. Al komt het gesprek met de kinderen er vooral op initiatief van het kind zelf. Onderzoek van Davies et al. (2000) geeft aan dat begeleiders binnen de opvang ook onder collega's praten over het seksueel getint gedrag van de kinderen. Gedrag dat echter vaak voorkomt en gezien wordt als 'normaal' seksueel gedrag wordt minder vaak besproken of doorgegeven aan de leidinggevende. Uit het onderzoek van Davies et al. (2000) blijkt ook dat begeleiders, ongeacht het seksueel getint gedrag, de kinderen hierover aanspreken en hen vragen dit gedrag te stoppen.

Seksueel gedrag in de opvangvoorziening

Uit onderzoek van Sandnabba et al. (2003), blijkt dat kinderen inderdaad seksueel getint gedrag vertonen tijdens hun verblijf in de opvangsetting. Gedrag zoals doktertje spelen, het zoeken van lichamen contact met anderen en de daarbij horende interesse in het lichaam van de andere is vaak voorkomend gedrag. Het aanraken van de vrouwelijke begeleiders, zelfstimulerend en exploratief gedrag en het stellen van vragen worden minder vaak opgemerkt. Ook onderzoek van Davies et al. (2000) bevestigt dit.

Bepaalde aspecten van seksualiteit zullen waarschijnlijk minder vaak voorkomen binnen de buitenschoolse opvang, aangezien kinderen er slechts een beperkte tijd doorbrengen, er minder slaap en badgelegenheid is en de privacy tijdens het exploreren en spelen een stuk lager is. Andere elementen van seksualiteit bij kinderen kunnen echter wel vaker worden opgemerkt in de opvangvoorziening (Friedrich & Trane, 2002; Larsson & Svedin, 2002; Sandnabba et al., 2003). Zo kan bijvoorbeeld, door de aanwezigheid van peers, de kans op interpersoonlijk seksueel gedrag groter zijn (Davies et al., 2000; Friedrich & Trane, 2002).

Uit een onderzoek van Larsson & Svedin (2002) is gebleken dat er inderdaad een verschil bestaat tussen de hoeveelheid en de aard van het seksueel gedrag dat ouders en het begeleidend personeel van de buitenschoolse kinderopvang opmerken. Ouders zouden bijna dubbel zoveel seksueel gedrag waarnemen dan het begeleidend personeel. Kinderen zoeken vaker fysiek contact met hun ouders, lopen vaker naakt rond thuis, stellen meer vragen rond seksualiteit en masturberen vaker in de thuissituatie. Zo zal bijvoorbeeld 79% van de kinderen in de thuissituatie de borsten van hun moeder aanraken, terwijl dit slechts in 10% van de gevallen werd waargenomen bij de vrouwelijke begeleidsters van de opvang. Het tonen en aanraken van het eigen lichaam en het kijken naar anderen komt zowel in de thuissituatie als tijdens het verblijf in de opvangsetting voor. Begeleiders van de buitenschoolse opvang merken een verschil op tussen het seksueel getint gedrag van jongens en meisjes, jongens zouden vaker seksueel getint gedrag vertonen dan meisjes. Ouders daarentegen merken hier geen verschil in op.

De hogere frequentie van dit gedrag in de thuissituatie kan te maken hebben met een minder aantal beperkingen en minder strenge regels omtrent het gedrag in vergelijking met de buitenschoolse opvang. Kinderen worden ook van jongs af aan geleerd bepaald seksueel getint gedrag niet in het openbaar te vertonen (Heiman et al., 1998), waardoor ze dit gedrag mogelijk minder of niet vertonen tijdens hun verblijf in de opvang. Ook het verschil tussen jongens en meisjes in de opvang kan hierdoor worden beïnvloed. De kans is groot dat meisjes niet minder seksueel actief zijn dan jongens, maar dat ze in hun seksueel getint gedrag sneller gesocialiseerd zijn en dus discreter zijn in het vertonen van dit gedrag in het openbaar (Larsson & Svedin, 2002).

Naast het gedrag van de kinderen kunnen ook andere factoren een rol spelen, zo merkt men op dat het begeleidend personeel binnen de buitenschoolse opvang voornamelijk vrouwelijk is (Lindblad et al., 1995; Larsson & Svedin, 2002). Uit eerder onderzoek is echter gebleken dat mannelijk begeleidend personeel anders kijkt naar seksualiteit bij kinderen en ander en vaker seksueel gedrag waarnemen (Heiman et al., 1998). Daarenboven zou het begeleidend personeel van de buitenschoolse opvang op een meer neutrale en objectieve manier omgaan met de

seksualiteit van kinderen, aangezien men minder emotioneel betrokken is (Hewitt & Friedrich, 1991; zie Larsson & Svedin, 2002; Lindblad et al., 1995).

Nood aan begeleiding

Heel wat volwassenen vinden het moeilijk geconfronteerd te worden met kinderen die met seksualiteit experimenteren. Toch is het belangrijk om kinderen hierin op een correcte manier te begeleiden. Seksualiteit wordt bij kinderen namelijk pas beladen door de negatieve reactie van volwassenen (Zwiep, 2004). De kinderopvang kan hierin, naast de ouders, een belangrijke rol spelen.

Het is belangrijk professionals te ondersteunen in de begeleiding van dit seksueel getint gedrag. Iedereen denkt namelijk anders over seksualiteit (Zwiep, 2007) en deze persoonlijke ideeën bepalen mee hoe er wordt omgegaan met de seksualiteit van het kind. Ook het beleid van de buitenschoolse opvang kan de begeleiding op vlak van seksualiteit beïnvloeden. Naast deze persoonlijke en beleidsvisie, is het belangrijk om objectieve kennis te hebben over de seksuele ontwikkeling (Zwiep, 2005).

Kinderen die positieve ervaringen opdoen, ontwikkelen een positieve visie over en beleving van seksualiteit. Ze leren wat kan en wat niet kan en welke regels er gelden omtrent seksueel gedrag en seksualiteitsbeleving (Zwiep, 2005). Bovendien wordt hen op deze manier ook respect voor zichzelf en anderen bijgebracht (Zwiep, 2004). Het is daarom noodzakelijk hen oprechte en correcte informatie te bieden en hen duidelijk aan te geven wat er binnen de opvangsetting past. Binnen de opvang is het noodzakelijk om een beleid te hebben rond seksualiteit. Men dient een overeenstemming te bereiken over wat belangrijk is en hoe er wordt omgegaan met de seksualiteit van kinderen in de opvang. Niet enkel de organisatie, maar ook het team en de ruimere omgeving, zoals de ouders, zijn hierin van belang (Zwiep, 2007).

Deze overeenstemming bereikt men door over kinderen en seksualiteit te praten, door verschillende meningen naast elkaar te leggen en samen op zoek te gaan naar een houvast rond de begeleiding van kinderen op vlak van seksualiteit (Zwiep, 2005). Praten is slechts een begin. Daarnaast is het van belang vorm te geven aan een duidelijk pedagogisch beleid over seksualiteit (Zwiep, 2007). Dit beleid kan verschillen per opvang, maar in grote lijnen komt het er vaak op neer dat de eigenheid van de kinderen moet worden gerespecteerd. Seksualiteit is een dynamisch onderwerp en vraagt voortdurend opnieuw om overleg (Zwiep, 2004).

Bestaande ondersteuning

Rond seksualiteit van kinderen kan men de laatste jaren meer en meer ondersteunende initiatieven terugvinden. Deze initiatieven richten zich echter voornamelijk op ouders en leerkrachten. Ondersteuning en opleiding voor verantwoordelijken en begeleiders binnen de kinderopvang zijn veel schaarser. Uit een onderzoek van Larsson en Svedin (2002) blijkt bijvoorbeeld dat weinig tot geen begeleiders binnen de buitenschoolse opvang een opleiding of lezing hebben gevolgd rond seksualiteit bij kinderen.

Toch zijn er in België enkele initiatieven waar men terecht kan met vragen en bedenkingen rond seksualiteit van kinderen.

VCOK

Het VCOK (Vormingscentrum opvoeding & kinderopvang) is een vormingscentrum en gespecialiseerd in thema's rond opvoeding, kinderopvang, adoptie en bemiddeling. Het VCOK streeft naar een opvoedingspraktijk die steunt op participatie van alle betrokkenen en op respect voor diversiteit en kinderrechten. Opvoeden is een maatschappelijke verantwoordelijkheid, ouders zijn de eerste opvoedingsverantwoordelijken, maar niet de enige. Opvoeden is een gedeelde verantwoordelijkheid tussen gezinnen, kinderopvang en andere opvoedingsmilieus (VCOK, 2008).

Het VCOK ondersteunt opvoeding op verschillende domeinen en richt zich zowel naar ouders als professionelen. Er is binnen het vormingsaanbod, een specifiek aanbod voor de kinderopvang. Dit zowel voor leidinggevend en verantwoordelijken als voor begeleidend personeel.

Het VCOK biedt zowel opleidingen tot verantwoordelijke en begeleider binnen de kinderopvang, als vormingssessies voor verantwoordelijken en begeleidend personeel aan. Ook begeleiding en vorming voor teams van Initiatieven Buitenschoolse Opvang worden aangeboden. De vormingen kunnen zowel in open aanbod en op aanvraag (reeds bestaande vorming) als op maat (thema aangevraagd door de organisatie zelf) worden gevolgd (VCOK, 2008).

Rond het thema seksualiteit van kinderen werd reeds een vorming uitgewerkt in samenwerking met Sensoa. Dit vormingspakket werd op maat gegeven en draagt de naam "Zij is op mij. Over kinderen en seksualiteit" (Sensoa, Vorming VCOK, 2008).

Sensoa

Ook bij Sensoa kan men terecht voor een aantal deskundigheidsbevorderende initiatieven rond kinderen en seksualiteit.

Zo ontwikkelde Sensoa programma's. Deze richten zich tot doelgroepen die speciale noden hebben inzake seksualiteit of bijzondere aandacht verdienen. Deze programma's ontwikkelen concrete producten of diensten. Daarnaast worden er ook opleidingen en vormingen op maat aangeboden om de kennis en vaardigheden van intermediairs te vergroten. Ten slotte verleent het programmateam haar deskundigheid en expertise aan externe initiatieven, zoals het ontwikkelen van voorlichtingsmateriaal, opleidingen, ... (Sensoa, 2009).

Ook bij Sensoa vorming kan men terecht voor opleiding en bijscholing over seksualiteit. Dit kan zowel via het open aanbod binnen de vormingen als via een vorming op maat (Sensoa, 2009).

Het documentatiecentrum van Sensoa heeft ook een ruim aanbod aan boeken, tijdschriften en audiovisuele media rond het thema seksualiteit. In het documentatiecentrum zijn ook heel wat leermiddelen over relationele en seksuele vorming aanwezig (Sensoa, 2009).

Besluit

Uit bovenstaande literatuurstudie blijkt dat kinderen ook seksueel actief zijn in de buitenschoolse opvang. Het seksueel getint gedrag binnen de opvangsetting komt minder vaak voor dan thuis, maar is wel aanwezig. Aangezien heel wat kinderen bijna dagelijks een aantal uur doorbrengen in het opvanginitiatief is het belangrijk ook hier op een positieve manier om te gaan met

seksualiteit. Dit is echter geen evidentie. Persoonlijke waarden en normen rond seksualiteit en de daarmee gepaard gaande reacties zijn vaak nog aanwezig bij het personeel van de opvangvoorziening. Daarom is het belangrijk niet enkel een beeld te krijgen van welk seksueel getint gedrag kinderen stellen tijdens hun verblijf in de opvang, maar ook een overzicht te krijgen van de waarden en normen die er heersen in de opvang en welke nood aan ondersteuning het personeel binnen de opvangvoorziening ervaart rond dit thema.

3. Onderzoeksmethodologie

Motivatie voor dit onderwerp

Tot op heden bestaan er niet veel onderzoeken naar en geen gangbare en allesomvattende theorieën rond seksualiteit van kinderen (de Graaf, 2003; O'Sullivan, 2003; de Graaf & Rademakers, 2007). Het onderzoek dat wel voor handen is wordt vaak gelinkt aan seksueel misbruik. Seksualiteit vormt echter een onderdeel van de ontwikkeling van kinderen (Ehrhardt, 2003; Friedrich, 2003; Rademakers, 2003; Reynolds, Herbenick & Bancroft, 2003; de Graaf & Rademakers, 2007; Jeugd en seksualiteit vzw). De seksualiteit van kinderen krijgt daarnaast niet enkel vorm binnen de thuissituatie, ook buitenshuis experimenteren kinderen met hun eigen lichaam (Zwiep, 2005). De buitenschoolse kinderopvang kan binnen het onderzoek rond seksualiteit bij kinderen een belangrijke informatiebron zijn, aangezien dit voor heel wat kinderen een belangrijke leefomgeving is (Van Nuffel, 2004). Naast het gedrag dat kinderen stellen, is het noodzakelijk stil te staan bij de visie over en het omgaan met seksualiteit van kinderen binnen de opvang, aangezien bij kinderen het beeld over en de beleving van seksualiteit mede worden bepaald door de positieve ervaringen (Zwiep, 2005). Onderzoek naar de kijk op, het gestelde gedrag, het omgaan met en de nood aan ondersteuning rond seksualiteit binnen de buitenschoolse opvang is dus noodzakelijk om kinderen op een degelijke manier te kunnen begeleiden in hun seksuele ontwikkeling.

Doelstelling en onderzoeksvraag

Het doel van dit onderzoek bestaat er in om een beeld te krijgen van het seksueel gedrag dat kinderen stellen binnen de buitenschoolse opvang en de nood aan ondersteuning die er bij het leidinggevend en begeleidend personeel bestaat rond dit thema.

Volgende onderzoeksvragen worden gesteld:

- Welk seksueel getint gedrag wordt er bij twee en een half tot zes jarigen waargenomen binnen de buitenschoolse opvang?
- Ervaart het leidinggevend en begeleidend personeel nood aan ondersteuning rond dit thema?
- Welke nood aan ondersteuning ervaren zij hierin?

Onderzoeksopzet

Dit onderzoek peilt naar de waarneming van seksueel gedrag en de nood aan ondersteuning van het personeel binnen de buitenschoolse opvang. Uitgaande van deze onderzoeksvragen wordt er gebruik gemaakt van de kwalitatieve methode. Als methodiek werd er gekozen voor het afnemen van open diepte-interviews op basis van een topiclijst (zie bijlage). Enkel de te bespreken onderwerpen liggen vooraf vast. De onderzoeker is vrij in het kiezen van de vragen (Baarda, De Goede & Theunissen, 2005). Er wordt gewerkt met een 2-luik. Enerzijds wordt het begeleidend

personeel van de buitenschoolse opvang bevroegd en anderzijds de coördinatoren (leidinggevendenden) van de IBO's. Beide visies worden dan naast elkaar gelegd.

De topiclijst werd opgemaakt aan de hand van de thema's besproken in de literatuurstudie. De topics werden onderverdeeld in een aantal hoofd- en subthema's, bij deze thema's werden vragen en trefwoorden opgesteld die de belangrijkste aspecten van elk thema bevatten. De volgorde van de vragen en bijvragen verschilden in elk interview. Afhankelijk of de te bevroegen thema's spontaan aan de orde kwamen of door middel van een extra vraag dienden te worden achterhaald.

- Eerst werden er een aantal algemene gegevens bevroegd, teneinde een algemeen beeld te kunnen vormen van de respondenten: naam, leeftijd, burgerlijke staat, opleiding, ...
- Het eerste topic handelt over de visie op seksualiteit. Elke persoon hanteert immers een andere visie op seksualiteit en deze visie bepaalt mee welk gedrag wordt waargenomen, hoe er wordt omgegaan met en gereageerd op het seksueel getint gedrag van kinderen (Zwiep, 2007). Er werd aan de respondenten gevraagd een omschrijving te geven van seksualiteit bij twee en half tot zes jarigen en deze seksualiteit te plaatsten binnen de algemene ontwikkeling. Daarenboven werd het waarden- en normenkader van de respondenten omtrent dit thema bevroegd.
- Het tweede topic betreft het waarnemen van het seksueel getint gedrag binnen de buitenschoolse opvang. Hiervoor baseerden we ons op in de literatuur terug te vinden definitie van seksualiteit en de daarin voornaamste aspecten van seksualiteit (de Graaf, 2000; Rademakers, 2000; Zwiep, 2005; de Graaf & Rademakers, 2007; Sensoa, 2008).
- Derde topic bevroegt de manier van omgaan met het seksueel getint gedrag. Dit onderwerp werd aangehaald omdat uit de literatuur blijkt dat de kijk op en de beleving van seksualiteit bij kinderen mede wordt bepaald door de reacties van volwassenen op dit gedrag (Zwiep, 2004; Zwiep, 2005).
- Aangezien heel wat volwassenen het moeilijk vinden om geconfronteerd te worden met kinderen die met seksualiteit experimenteren en hierin vaak ondersteuning wensen (Zwiep, 2005), werd er tenslotte nagegaan welke ondersteuning er reeds voor handen is rond het thema seksualiteit bij kinderen. Dit zowel binnen de opleiding die de respondenten genoten, het team en de organisatie waartoe ze behoren en de ondersteuning die voorhanden is via externe kanalen. Daarnaast werd er ook stil gestaan bij de nood aan verdere ondersteuning rond dit thema en de vorm die deze ondersteuning dient aan te nemen.

Procedure

Samen met het VCOK en via de website van Kind en Gezin werden er respondenten binnen de erkende IBO's gezocht. Er werden op basis van een aantal criteria (soort opvang, tijdstip van de opvang en opvangmogelijkheid) 10 IBO's geselecteerd en er werd telefonisch contact opgenomen. Bij dit eerste telefonisch contact werd ook medegedeeld dat het interview geheel anoniem zou zijn¹. Na bevestiging van hun medewerking werd er een afspraak vastgelegd met de coördinator en een begeleider van de desbetreffende buitenschoolse opvang. Elke begeleider en coördinator werd afzonderlijk bevestigd om zo te vermijden dat beide partijen geremd werden in hun antwoorden. Vooraleer met het eigenlijke interview van start te gaan, werd een korte introductie gegeven, waarin de onderzoeker zich voorstelde, de keuze voor het thema werd verduidelijkt en het verloop van het interview werd aangegeven. Ook het gebruik van het opnametoestel en de anonieme verwerking van de gegevens werden toegelicht. De interviews werden opgenomen met een GSM van het merk LG (Cookie KP500).

Onderzoekspopulatie

De interviews werden afgenomen bij 10 coördinatoren en 10 begeleiders van door Kind en Gezin erkende buitenschoolse opvanginitiatieven. Per IBO werd één coördinator en één begeleider geïnterviewd. De respondenten bestonden uit 17 vrouwen en drie mannen. De gegevens betreffende de opleiding, de samenstelling van het gezin en de beroepskeuze werden niet opgenomen in onderstaande tabel, dit om de anonimiteit van alle respondenten te waarborgen.

Tabel 1: *Algemene gegevens van de respondenten*

Code	Geslacht	Leeftijd	Anciënniteit
B1	Vrouw	38	13
B2	Vrouw	50	9
B3	Vrouw	35	5
B4	Man	40	5
B5	Man	28	7
B6	Man	28	6
B7	Vrouw	42	8
B8	Vrouw	35	15
B9	Vrouw	23	3
B10	Vrouw	34	4,5
C1	Vrouw	29	7
C2	Vrouw	30	3,5
C3	Vrouw	26	6
C4	Vrouw	49	10
C5	Vrouw	42	4,5
C6	Vrouw	33	2,5
C7	Vrouw	24	1
C8	Vrouw	39	13
C9	Vrouw	30	6
C10	Vrouw	31	3

¹ Om de anonimiteit van de respondenten te waarborgen werd er geen integraal interview toegevoegd aan deze materscriptie. Er werd enkel gewerkt met citaten uit de afgenomen interviews.

Verwerking van de gegevens

De bekomen gegevens werden via kwalitatieve data-analyse (Baarda et al. 2005) verwerkt. Alle interviews werden letterlijk uitgetypt in Word (versie 2007). Daarna werden de interviews grondig gelezen en alle niet-relevante gegevens werden geschrapt. De overblijvende gegevens werden geordend, gelabeld en opgedeeld in fragmenten. De onderzoeksvraag en –doelstelling vormden hierbij het uitgangspunt. Via Microsoft Excel (versie 2007) werden de gelabelde fragmenten onderverdeeld per thema. Ten slotte werden al deze fragmenten per thema samengevat en bijkomend geïllustreerd aan de hand van citaten uit de interviews.

4. Onderzoeksresultaten

In dit onderdeel kan u een weegave terugvinden van de onderzoeksresultaten, deze zijn opgedeeld volgens de kernthema's waarop het interview werd gebaseerd.

Visie op seksualiteit

In dit deel wordt er nagegaan welke definitie de begeleiders en coördinatoren hanteren rond seksualiteit bij twee en half tot zes jarigen, hoe ze seksualiteit plaatsten in de ontwikkeling van het kind en welke waarden en normen ze hebben rond het thema seksualiteit.

Definiëren van seksualiteit

Coördinatoren omschrijven seksualiteit bij twee en een half tot zes jarigen voornamelijk als een ontdekkingstocht: een ontdekking van het verschil tussen jongens en meisjes en het hebben van een piemeltje of spleetje.

"R: Bij de jongere kinderen is het vooral het verschil tussen jongens en meisjes ..." (C1; 29 jaar)

Daarnaast zien de meeste coördinatoren dit ook als een ontdekking van zichzelf, het eigen lichaam en de daarbij horende gevoelens en sensaties.

"Het is eigenlijk heel veel ontdekken en experimenten. Ze zoeken uit hoe alles in mekaar zit." (C2; 30 jaar)

"Het bezig zijn met zichzelf en het ontdekken van zichzelf." (C10; 31 jaar)

Begeleiders omschrijven seksualiteit eveneens als een ontdekkingstocht, maar maken minder het onderscheid tussen de ontdekking van zichzelf en anderen. Seksualiteit bij twee en half tot zes jarigen wordt algemeen benoemd als een ontdekking van het lichaam.

"Dat is ontdekken dat ze doen, wie ben ik en wie ben jij ..." (B7; 42 jaar)

Seksuele ontwikkeling en de plaats hiervan in de algemene ontwikkeling

Seksualiteit is voor alle coördinatoren een belangrijk element binnen de ontwikkeling van jonge kinderen. De meesten omschrijven het niet als een afzonderlijk deel van de algemene ontwikkeling, maar als een onderdeel van de lichamelijke ontwikkeling en de daarmee gepaard gaande ontdekkingstocht.

"Dat is iets dat heel natuurlijk is en bij hun ontwikkeling hoort, ze ontwikkelen lichamelijk en dat hoort daar ook bij." (C5; 42 jaar)

Ook begeleiders zien de seksuele ontwikkeling als een essentieel onderdeel van de algemene ontwikkeling. Eén begeleider gaf ook aan de seksuele ontwikkeling vooral te zien als een sociale ontdekkingsstocht.

“Als ik het een plaats moet geven, dan is het toch sociale contacten, het is een soort van sociale ontdekkingsstocht.” (B5; 28 jaar)

Naast de plaats van seksualiteit in de algemene ontwikkeling werd ook de evolutie van de seksualiteit bij twee en half tot zes jarigen bevraagd.

Bij de coördinatoren kwam vooral naar voor dat het om een proces gaat. Het is een evolutie van onbewust en niet doelgericht gedrag bij baby's, naar meer bewust en doelgericht gedrag bij kinderen vanaf twee jaar. Met doelbewust wordt echter niet aangegeven dat kinderen heel bewust seksueel getint gedrag vertonen. Het gaat eerder om gedrag dat bij de lichamelijke ontdekking hoort, gedrag dat kinderen plezierig vinden en het daarom ook gaan stellen. De meeste coördinatoren gaven hierbij aan dat kinderen tijdens hun ontdekkingsstocht geen onderscheid maken tussen de louter seksuele ontdekking en de algemene lichaamsontdekking.

“Ik denk als ze heel klein zijn, staan ze daar zeker niet bij stil. Hoe ouder dat ze zijn, hoe meer dat die seksualiteit hem uit.” (C3; 26 jaar)

Begeleiders zien het seksueel getint gedrag vooral naar voor komen rond de leeftijd van vier jaar. Kinderen vertonen vanaf die leeftijd bewuster seksueel getint gedrag. Volgens de begeleiders zijn kinderen dan ook actiever en mondiger, waardoor dit gedrag zich steeds meer zal uiten.

“Je merkt toch dat ze daar meer mee bezig zijn rond de leeftijd van vier, vijf jaar.” (B8; 35 jaar)

“Een kind van zes jaar is toch actiever daarin dan een baby, ze worden ook veel mondiger dan.” (B6; 28 jaar)

Waarden en normen

Coördinatoren geven aan dat seksualiteit en het hierbij aansluitend seksueel getint gedrag zeker niet gestraft mag worden. Het is, zoals eerder aangegeven, voor alle respondenten een heel belangrijk element binnen de ontwikkeling. Binnen de buitenschoolse opvang is het echter wel zo dat er voor alle coördinatoren grenzen zijn aan het seksueel getint gedrag dat toegelaten is. Kinderen moeten vrij zijn om te ontdekken, maar daarnaast moeten ze ook leren dat er grenzen zijn en dat niet elk gedrag in het openbaar is toegelaten.

“R: Ik vind het belangrijk dat ze dat zelf gaan ontdekken, ... maar wij moeten er wel over waken dat het aanvaardbaar is. Er zijn dingen die kunnen en dingen die niet kunnen. Kinderen moeten leren dat er dingen zijn die je niet doet in het openbaar.

I: Welk gedrag versta je dan onder onaanvaardbaar in het openbaar?

R: Ja, met hun handen constant in hun broek zitten of aan elkaar zitten prutsen.” (C7; 24 jaar)

Begeleiders vinden seksualiteit bij jonge kinderen eveneens een essentieel onderdeel van de ontwikkeling, kinderen moeten ontdekken en moeten daarin voor een stuk worden vrij gelaten. Maar ook begeleiders vinden dat er grenzen zijn aan de ontdekkingstocht van het eigen lichaam en dat van anderen.

“Ik vind wel dat dat moet kunnen, maar ik vind ook dat je hen daarop mag wijzen dat sommige dingen niet kunnen. Hier komen bijvoorbeeld ook ouders binnen.” (B8; 35 jaar)

Opvallend is ook dat naast openheid, ook angst vaak aanwezig was binnen de opvangvoorzieningen. Bij zowel coördinatoren als begeleiders laat de hele Dutroux-periode nu nog zijn sporen achter. De angst die er heerst rond onderwerpen als seksualiteit bij jonge kinderen is nog steeds duidelijk voelbaar.

“... we zijn daar heel open over, maar ik denk dat de maatschappij ons daartoe verplicht heeft, er zijn in het verleden al voldoende problemen mee geweest, zoals de Dutroux-affaire bijvoorbeeld.” (C1; 29 jaar)

“... ze zeggen wel dat de tijdens veranderd zijn, maar als man blijft het soms toch moeilijk ... seksualiteit is een heel dankbaar, maar ook een heel ondankbaar onderwerp, het is heel delicaat en toch zo bespreekbaar.” (B5; 28 jaar)

Seksualiteit en seksueel getint gedrag

Dit deel gaat over de seksualiteit en het seksueel getint gedrag dat coördinatoren en begeleiders waarnemen in de buitenschoolse opvang.

Lichamelijkheid

Hieronder geven we een overzicht van het seksueel getint gedrag dat jonge kinderen volgens het IBO-personeel vertonen binnen de buitenschoolse opvang naar zichzelf, naar leeftijdsgenoten en naar volwassenen toe.

Seksualiteit en ik

Wanneer het individueel getint gedrag van jonge kinderen bevraagd werd, kwam één voorbeeld telkens naar voor, nl. kinderen die van het toilet komen zonder hun broek op te trekken. Jonge kinderen zouden hierin volgens de respondenten geen schaamte ervaren.

“Het gebeurt wel dat ze van toilet komen zonder hun broek op te trekken, maar eigenlijk trekken ze hun dat ook niet echt aan” (C8; 39 jaar)

“... moesten wij er geen opmerking over maken of hen er op wijzen, dat ze zo zouden blijven rondlopen.” (C10; 31 jaar)

Naast het rondlopen in hun ‘blote poep’ rapporteerden enkele coördinatoren ook zelfstimulerend gedrag bij jonge kinderen. Zo werd er door een aantal respondenten opgemerkt dat sommige kinderen zichzelf in slaap wiegen of stimuleren. Dit kan zowel op hun handen, op een kussen als op een knuffelbeer zijn. Met de handen in hun broek zitten werd ook een aantal keer aangehaald als voorbeeld van individueel seksueel getint gedrag. Een aantal coördinatoren merkten ook op dat jongens wel eens op de speelplaats durven plassen en hun geslachtdeel op dat ogenblik ook heel duidelijk laten zien aan de andere kinderen. Daarnaast gaven twee coördinatoren ook het voorbeeld van een meisje dat rechtstaand probeerde te plassen op de speelplaats.

“R: Wat we hier ook merken, vooral bij de slapers, is dat ze zichzelf in slaap wiegen.

I: Wat bedoel je juist met wiegen?

R: Die rijden dan op hun kussen of op hun handen, en dan zie je ze in een soort ‘trance’ geraken.” (B2; 30 jaar)

In hun ‘blote poep’ van toilet komen was bij de begeleiders eveneens het meest gegeven voorbeeld. Begeleiders zagen echter vaker dan coördinatoren kinderen met hun hand in hun broek rondlopen. Dit gedrag werd voornamelijk als onbewust beschreven. Tijdens het spel of tijdens andere activiteiten verdwijnt een hand in de broek. In tegenstelling tot de coördinatoren, merkten de begeleiders minder vaak opvallend zelfstimulerend gedrag, zoals zichzelf in slaap wiegen of met het geslachtsdeel ergens tegenaan wrijven, op.

“Dikwijls zitten ze zo met hun handen in hun zakken en zitten ze te frutselen” (B1; 38 jaar)

“Bij kleuters valt het mij wel op dat die veel met hun handen in hun broek zitten, maar die denken daar ook niet bij na ...” (B5; 28 jaar)

Volgens de meeste coördinatoren zijn meisjes in hun seksueel getint gedrag discreter en gereserveerder. Jongens hebben hierin minder schaamte en gaan makkelijk seksueel gedrag stellen in het openbaar. Twee coördinatoren vinden dat het vooral de meisjes zijn die seksueel getint gedrag vertonen.

"Ik denk dat vriendinnetjes onder elkaar er meer mee bezig zijn. Jongens laten meer ostentatief hun piemel zien op de speelplaats, maar als ze echt op onderzoek gaan, dan denk ik dat het meer de meisjes zijn." (C9; 30 jaar)

Bij de coördinatoren, worden er wat het seksueel getint gedrag betreft, weinig geslachtverschillen opgemerkt. Zowel meisjes als jongens stellen evenveel seksueel getint gedrag en gaan evenveel op ontdekkingstocht. Het enige gedrag dat meer wordt opgemerkt bij jongens is met de hand in de broek zitten. Er worden zelden meisjes opgemerkt met hun hand in de broek.

"... meisjes gaan het misschien meer verstoppen, maar willen het allemaal evengoed ontdekken als de jongens." (C2; 30 jaar)

"Meisjes komen ook wel aan hun Mieke, maar ik heb de indruk dat dat veel minder is dan jongens" (C1: 29 jaar)

Begeleiders merken eveneens vooral de discretie van meisjes in hun seksueel getint gedrag op. Bij het doorvragen naar eventuele verschillen in het seksueel getint gedrag, geven de mannelijke begeleiders aan dat jongens verbaler zijn dan meisjes. Jongens zouden snelle vragen stellen en er meer over praten in het openbaar dan meisjes. Ook bij de begeleiders valt het op dat het vooral de jongens zijn die met hun hand in hun broek zitten.

"Jongens zijn daarin ook veel verbaler, ze praten er meer open en bloot over, ..." (B6; 28 jaar)

"Wat je wel veel ziet, is dat jongens met hun handje in hun broek zitten, meisjes gaan dat eigenlijk niet doen." (B2: 50 jaar)

Seksualiteit en leeftijdsgenoten

Op de vraag aan coördinatoren en begeleiders of zij ook seksueel getint gedrag opmerkten onder leeftijdsgenootjes, kwamen er twee standaardvoorbeelden naar voor, met name 'doktertje' en 'mama en papa' spelen. Deze spelletjes werden benoemd als zijnde de klassiekers onder het sociaal seksueel spel bij jonge kinderen. Bij het verder doorvragen over wat er wordt opgemerkt bij deze spelletjes, werd voornamelijk aangegeven dat kinderen op dat moment imiteren wat ze thuis of bij de dokter opmerken. Dit gedrag kan heel gevarieerd zijn, van plakkers plakken tot naar het hart luisteren onder de bloes en de broek uitdoen voor een 'gynaecologisch' onderzoek. Bij het imitatiespel 'mama en papa' werden eveneens heel uiteenlopende voorbeelden gegeven, zoals koken, met de baby op stap gaan, maar ook kusjes geven en het nabootsen van het slaapritueel (kledij uitdoen, samen in bed kruipen, prutsen aan elkaar in bed, ...).

"dat is dan met de stethoscoop en met de thermometer. Ze zetten die dan op hun oor en dan luisteren ze; meestal is dat op de achterkant, maar soms gaat het broekje ook uit." (C3; 26 jaar)

"... ze gaan dan ook wandelen met hun baby, ook nekeer een knuffel of een kusje geven."
(C6: 33 jaar)

"... plots geven ze elkaar een kus op de mond, als ik dan vraag waarom geef je nu een kus op de mond, zeggen ze mama geeft papa ook een kus op de mond als die weggaat"
(B5: 28 jaar)

Er werd door een aantal coördinatoren opgemerkt dat het toiletbezoek bij kinderen uitnodigend kan zijn om elkaar te bestuderen en om hun lichaam aan elkaar te tonen. Vaak kruipen kinderen met twee of drie in het toilet en gebruiken deze gelegenheid om het andere of zelfde geslacht van dichterbij te bestuderen. Het poppenspel (vaak in combinatie met 'mama en papa' spelen) en zich verkleden in het andere geslacht werd eveneens vaak gezien als een voorbeeld van het seksueel spel.

Het bestuderen van elkaars lichaam tijdens het toiletbezoek werd door de begeleiders vaker aangegeven als voorbeeld van sociaal seksueel spel.

"Het gebeurt ook dikwijls als ze naar toilet gaan, dat ze dan met twee gaan en bij elkaar kruipen. Dan zitten ze mekaar te bestuderen." (B7: 42 jaar)

"Ze durven wel is met twee op hetzelfde toilet kruipen" (B4: 40 jaar)

"Tijdens het verkleden zie je ook dat jongens zich verkleden als meisje en dat meisjes zich verkleden als jongen." (B1; 38 jaar)

Grof taalgebruik onder elkaar werd voornamelijk door de mannelijke begeleiders opgemerkt. Zij linken dit eerder aan stoer gedrag van de jongens naar elkaar en naar hen als begeleiders toe en minder aan seksualiteit gerelateerd taalgebruik.

Seksualiteit en volwassenen

Het opmerken van interesse in het volwassen lichaam bij jonge kinderen was wisselend tussen de verschillende opvangvoorzieningen. Slechts enkele coördinatoren en begeleiders merkten op dat jonge kinderen bewust naar de borsten of andere intieme lichaamsdelen grijpen. In tegenstelling tot het eerder vermelde seksueel gedrag, ging het hier om een beperkt aantal kinderen en meestal ook dezelfde kinderen.

"De kleintjes, als ze op uw schoot zitten, dan gaan ze soms wel uw bloes opentrekken ..."
(C3; 26 jaar)

"Als ze verdriet hebben, dan komen ze ook echt wel tegen de borst liggen." (B7; 42 jaar)

Onbewuste en toevallige aanraking van de borsten, bijvoorbeeld op de borst kloppen als ze een vraag willen stellen, werd echter wel vaak opgemerkt. Dit onbewuste gedrag werd wel meer aangegeven door begeleiders dan coördinatoren. Coördinatoren hadden het vaker over bewust en doelgerichte aanrakingen van de borsten.

"... ik weet niet of ze dat bewust doen, als ze juist op die hoogte staan, dan gebeurt dat wel dat ze aan uw borst of poep komen om iets te vragen." (B8; 35 jaar)

"Ik denk dat dat niet gericht is als ze daar naar grijpen." (B9; 23 jaar)

Kinderen stellen in de buitenschoolse opvang volgens de respondenten niet vaak vragen rond het thema seksualiteit. Coördinatoren worden zelden geconfronteerd met spontaan gestelde vragen. Indien jonge kinderen hen wel vragen stellen, wordt dit vaak uitgelokt door een gebeurtenis, zoals de zwangerschap van mama of de zwangerschap van de coördinator.

"... ze zijn eigenlijk altijd gefascineerd op het moment dat iemand zwanger is, het lijkt wel of dat dat dan getriggerd wordt." (C1; 29 jaar)

Begeleiders worden iets vaker geconfronteerd met het spontaan stellen van vragen, al merken ook zij op dat kinderen vooral vragen stellen als er iets in hun omgeving de interesse in het onderwerp aanwakkert. Een aantal begeleiders zijn ook van mening dat heel wat kinderen reeds ingelicht zijn over het onderwerp seksualiteit, hetzij door de school, hetzij door de ouders.

"Soms komen ze ook wel vragen stellen, zoals nu ook, ze weten dat mijn vriendin zwanger is en dan komen ze wel vragen of we seks hebben gehad" (B6; 28 jaar)

Intimiteit

Zowel de meeste coördinatoren als begeleiders geven aan te knuffelen met de kinderen die in de opvang verblijven. Sommigen doen dit het vooral op vraag van de kinderen zelf, anderen zeiden zelf grote 'knuffelaars' te zijn en dit uit gewoonte ook met de kinderen binnen de opvangvoorziening te doen. Ook hier was naast de openheid en ontvankelijkheid voor de knuffels van de kinderen, opnieuw de angst voor de visie van anderen en de eventuele foute interpretatie van het knuffelgedrag aanwezig. Het is voor de coördinatoren belangrijk een warme opvangvoorziening te zijn, maar daarnaast is het ook belangrijk hierin niet te overdrijven.

"We hebben kindjes die heel graag knuffelen, maar dat is wel moeilijk, zeker in deze tijden. We moeten de kerk wat in het midden houden" (C2; 30 jaar)

"... je moet er wel mee oppassen, want een knuffel is niet voor iedereen hetzelfde." (B5; 28 jaar)

Wanneer gepeild wordt naar de redenen voor het knuffelgedrag van de kinderen, dan merken we op dat de meningen verdeeld zijn. Een aantal coördinatoren maken een onderscheid tussen kinderen die knuffelen uit gewoonte, omdat ze dit thuis ook vaak doen, en kinderen die knuffelen omdat ze er nood aan hebben, omdat ze om de één of andere reden onvoldoende warmte en genegenheid ervaren thuis. Anderen merken dan weer op dat kinderen die thuis vaak knuffelen in de opvang minder om knuffels komen vragen.

“Kinderen die thuis veel knuffelen, die komen dat hier ook wel vaak vragen, die zijn dat gewoon” (C7; 24 jaar)

“Ik ben wel geneigd te denken dat het vooral kinderen zijn die thuis minder genegenheid krijgen.” (C4: 49 jaar)

De begeleiders zijn van mening dat vooral kinderen uit gezinnen of situaties waar er minder genegenheid en warmte aanwezig is om knuffels kwamen vragen. Kinderen waar voldoende warmte en genegenheid aanwezig is binnen de thuissituatie, komen volgens hen minder vaak om knuffels vragen of geven minder vaak knuffels.

“Die kinderen hebben meer aandacht nodig, ze komen meer knuffels en zo vragen.” (B3; 35 jaar)

Omgaan met seksualiteit

In dit onderdeel wordt ingegaan op de manier waarop coördinatoren en begeleiders omgaan met het seksueel getint gedrag van kinderen in de opvangvoorziening.

Reacties op seksualiteit bij twee en een half tot zes jarigen

Het overgrote deel van de coördinatoren vindt het belangrijk op een niet bestraffende of beoordelende manier te reageren op het seksueel getint gedrag van de kinderen. Dit vooral om de kinderen niet af te schrikken of om hen niet het gevoel te geven dat seksualiteit vies is en niet mag of kan. De meeste coördinatoren zijn het er wel over eens dat kinderen grenzen moeten krijgen en dat niet elk gedrag kan worden toegelaten. Het is voor hen belangrijk om aan de kinderen te laten weten waarom bepaald gedrag niet kan en dus ook niet wordt toegelaten in de opvang.

“... we gaan dan zeker niet reageren met ‘bwa’ dat is vies, want dit zou een negatief effect kunnen hebben bij kinderen en hen kunnen afschrikken.” (C2; 30 jaar)

Begeleiders delen dezelfde mening als de coördinatoren over hoe er best moet worden ingegrepen, al zouden zij wel sneller ingrijpen. Gedrag als onder het bloesje zitten, wordt sneller als grensoverschrijdend ervaren en wordt dus niet toegestaan.

“Het gebeurt soms als ze in het zand spelen dat ze hun bloesje omhoog doen, om naar de navelbuik te kijken, dan zeg ik wel van kijk neen, dat doen we hier niet.” (B10; 34 jaar)

Wanneer de coördinatoren en begeleiders worden bevraagd over hun reacties op de vragen die kinderen stellen rond het thema seksualiteit, kunnen we stellen dat de meningen verdeeld zijn. Ongeveer de helft van de respondenten (zowel coördinatoren, als begeleiders) vindt dat het niet hun taak is om kinderen hierover in te lichten en ze verwijzen de kinderen dan ook door naar hun ouders. De andere helft zou een aan de leeftijd en het kind zo aangepast mogelijke uitleg geven, maar zou dit nadien wel melden aan de ouders.

“Ik zou zeggen dat het dingen zijn die ze eens aan hun mama en papa moeten vragen. Het zijn niet de dingen die wij moeten beginnen uitleggen vind ik.” (C5; 42 jaar)

“Ik zou er wel op antwoorden, maar je moet wel zien volgens de leeftijd wat je wel en niet kan zeggen.” (B1; 38 jaar)

Overleg met ouders

De meningen zijn verdeeld wat het overleg met de ouders betreft. Ongeveer de helft van de coördinatoren en de begeleiders zou elke gedrag dat gerelateerd is aan seksualiteit onmiddellijk doorgeven aan de ouders. Vooral omdat ze openheid en eerlijkheid naar de ouders toe heel belangrijk vinden. Ze vinden het daarom ook noodzakelijk dat ouders weten waarmee hun kinderen in de opvang bezig zijn.

“Ik vind dat je daar heel open in moet zijn en dat je daar open moet over communiceren met de ouders.” (C1; 29 jaar)

De andere helft van de respondenten vindt echter dat sporadisch en eenmalig gedrag niet hoeft doorgegeven te worden aan de ouders. Indien het gedrag herhaaldelijk zou voorkomen of het gedrag heeft een storend effect op de opvang, dan zou dit wel doorgegeven worden aan de ouders.

“Als dat nu één keer gebeurt, dan niet, maar als dat meer en meer gebeurt, waarschijnlijk wel ja.” (B3; 35 jaar)

Seksualiteit en ondersteuning

Binnen dit onderdeel wordt een overzicht gegeven van de ondersteuning waar coördinatoren en begeleiders reeds gebruik van maakten en maken en daarnaast wordt er een beeld gegeven van de nood aan extra ondersteuning die zij ervaren rond het thema seksualiteit bij kinderen.

Bestaande ondersteuning

Slechts enkele respondenten kregen in hun opleiding informatie rond de seksualiteit en seksuele ontwikkeling bij jonge kinderen. Vooral coördinatoren die een opleiding volgden binnen de menswetenschappen hebben tijdens deze opleiding een klein onderdeel gezien rond seksualiteit bij jonge kinderen. Deze informatie was vaak beperkt en ontwikkelingspsychologisch gekaderd. De meeste respondenten geven ook aan zich nog weinig te herinneren van deze leerstof. Bij de begeleiders had niemand, uitgezonderd één begeleider, tijdens de vooropleiding kort stil gestaan bij het thema seksualiteit bij jonge kinderen.

“Ik herinner er mij iets van, ik denk dat we iets hebben gezien rond de evolutie en de verschillende stappen.” (C6; 33 jaar)

Binnen het team waarin de respondenten functioneren is er volgens hen steeds ruimte om te praten over het thema seksualiteit. Meestal wordt dit thema aangehaald op teamvergaderingen en vooral als er zich een incident heeft voorgedaan met één of meerdere kinderen. Het thema wordt echter zelden zomaar aangehaald of besproken, het is meestal als reactie op een voorval binnen de opvang.

“Ja, wij zitten hier met een heel goed team en kunnen eigenlijk over elk kind alles en elk detail kwijt.” (B6; 28 jaar)

Geen enkele coördinator en slechts drie begeleiders hadden reeds een externe vorming gevolgd rond het thema seksualiteit bij jonge kinderen. Twee coördinatoren hadden dit jaar wel de opleiding gepland voor hun begeleiders.

Nood aan ondersteuning

Het krijgen van extra ondersteuning werd bij de meeste coördinatoren als noodzakelijk ervaren. Het was voor hen vooral belangrijk om hun team een duidelijk beeld aan te reiken van wat de seksualiteit bij deze kinderen juist inhoudt en hoe zij hier het ‘best’ mee kunnen omgaan. Bij doorvragen over hoe en waar zij deze extra ondersteuning het liefst zouden zien, zijn de meeste coördinatoren het erover eens dat de vooropleiding een basis dient te bieden, maar dat een opleiding binnen het werkveld zeker een aanvulling moet zijn. Deze opleiding zien zij het liefst als een korte theoretische inleiding, met daaraan gekoppeld de uitwisseling van informatie en praktische tips onder de verschillende deelnemers.

I: Heb je het gevoel dat er nood is aan extra ondersteuning rond dit onderwerp?

R: Ja eigenlijk wel.

I: Hoe zou je dat dan invullen die ondersteuning?

R: In een opleiding lijkt mij dat het best.

I: Zou je dat vooral in de vooropleiding steken of in een extra opleiding eens je aan het werk ben?

R: Best een extra opleiding, dat blijft meer hangen." (C8; 39 jaar)

"Onze begeleiders hebben nood aan praktische tips en niet aan drie uur theoretische onderbouw, want dan haken ze af." (C9; 30 jaar)

Binnen de groep van begeleiders geven de meesten aan momenteel geen nood aan extra ondersteuning te ervaren. Zij hebben het gevoel goed te kunnen reageren op het gedrag van de kinderen. De ondersteuning die zij ervaren binnen het team en de werking van het opvanginitiatief is voor het grootste deel van de begeleiders voorlopig voldoende. Slechts een paar zeiden momenteel wel een opleiding rond het thema seksualiteit te kunnen gebruiken. Deze opleiding zagen zij wel het liefst uitgebreider dan enkel de rond twee en een half tot zes jarigen, aangezien de meeste begeleiders vooral extra ondersteuning wensen bij het omgaan met zes-plussers en seksualiteit.

"I: Heb je het gevoel extra ondersteuning nodig te hebben rond dit thema?"

R: Moest het echt erg worden misschien, maar hoe het nu loopt, niet nee. Ik zou het dan gewoon laten gaan hoe het nu gaat." (B9; 23 jaar)

Eén begeleider zegt toch graag een aantal afspraken te hebben rond seksualiteit van jonge kinderen binnen de opvang, om zo de reacties van elk teamlid beter op elkaar te kunnen afstemmen.

"Er bestaan ook niet echt regels rond en ik vind dat dat niet kan, want dan is het altijd uw eigen ideaalbeeld dat je naar voor schuift." (B5; 28 jaar)

Indien de begeleiders een externe opleiding rond het thema seksualiteit bij kinderen aangeboden zouden krijgen, gaven de meesten aan deze opleiding wel te zullen volgen. Bij de vraag hoe zij deze opleiding het liefst ingevuld zouden zien, zijn zij het er bijna allemaal over eens dat het een praktisch gerichte opleiding dient te zijn. Er mocht zeker een korte theoretische introductie bijhoren, maar zij zijn van mening dat ze meer gebaat zijn bij praktische tips over hoe reageren op seksueel getint gedrag. Daarnaast is het voor de begeleiders ook belangrijk van de lesgever en de andere deelnemers van de opleiding feedback te krijgen over hun eigen manier van reageren en over hun eigen handelingsmethode rond dit thema.

"Ik zou dat echt concreet maken, met voorbeelden en zo, want anders blijft dat ook niet hangen." (B4; 40 jaar)

"Gewoon, dat ze u zeggen hoe je moet reageren ... ook dingen uitwisselen onder elkaar, dat is bij iedereen anders, maar daar leer je veel uit." (B8; 35 jaar)

5. Bespreking van de resultaten

In dit onderdeel worden de resultaten van de interviews aan de hand van de verschillende hoofdtopics uit het interview besproken.

Visie op seksualiteit

Uit onze resultaten blijkt dat coördinatoren en begeleiders binnen de buitenschoolse opvang een breder beeld van seksualiteit bij kinderen hanteren dan enkel opwinding en orgasme. Seksualiteit hoort volgens de respondenten bij het leven en de ontwikkeling, het is een onderdeel van de ontdekkingstocht van kinderen. Deze visie werd eveneens teruggevonden bij Zwiep (2005). We merken echter een verschil op tussen coördinatoren en begeleiders. Deze laatsten maken minder het onderscheid tussen de sociale en de individuele ontdekkingstocht van kinderen, terwijl coördinatoren bij het definiëren van seksualiteit hier wel een onderscheid in maken.

In overeenstemming met Rademakers (2000) en Sensoa (2008) zien zowel coördinatoren als begeleiders seksualiteit bij kinderen als een proces, een evolutie van onbewust en niet doelgericht gedrag, naar meer bewust en doelgericht gedrag. De leeftijd waarop dit gedrag bewust en doelgericht wordt, verschilt tussen coördinatoren en begeleiders. Coördinatoren hebben het gevoel dat het seksueel getint gedrag van kinderen bewuster wordt rond de leeftijd van twee jaar, terwijl begeleiders deze bewustwording pas later, rond de leeftijd van vier jaar, opmerken.

De visie over seksualiteit bij kinderen kan op basis van de door hen gegeven definities gelijklopend worden genoemd bij coördinatoren en begeleiders. Beiden vinden het, conform met Larsson en Svedin (2002) en Zwiep (2007), een normaal en belangrijk element in de ontwikkeling van kinderen en vinden dat kinderen vrij moeten zijn om te ontdekken. De meeste respondenten delen echter de visie dat er naast vrijheid ook een grens moet zijn wat betreft het seksueel getint gedrag van kinderen in het openbaar. Deze grens is voor de respondenten verschillend en houdt verband met de eigen visie, de eigen waarden en normen en de daarbij vaak onbewust aanwezige 'vooroordelen'. Uit de interviews blijkt dat deze grens bij de meeste respondenten eerder snel bereikt wordt. Zo beschouwen heel wat respondenten 'elkaar onder de bloes aanraken' reeds als grensoverschrijdend gedrag en zullen ze de kinderen vervolgens vragen dit gedrag te stoppen. Deze resultaten bevestigen de bevindingen van Davies et al. (2000), waar ook zij vonden dat begeleiders, ondanks de 'normaliteit' van seksualiteit bij kinderen, snel ingrijpen om ontdekkingsgedrag te stoppen.

Opvallend binnen dit onderzoek is dat de angst voor seksueel misbruik nog een grote rol speelt bij het definiëren van en het aangeven van waarden en normen rond seksualiteit. Dit bevestigt onderzoek van Ryan (1999), Heiman et al. (2003) en de Graaf en Rademakers (2007). Mogelijks laten de gebeurtenissen rond Dutroux hun sporen na en heeft dit nog steeds een invloed op de opvangsetting en de omgang met kinderen.

Seksualiteit en seksueel getint gedrag

Lichamelijkheid

In overeenstemming met Davies et al. (2000) en Sandnabba et al. (2003) blijkt ook uit ons onderzoek dat kinderen seksueel getint gedrag stellen tijdens hun verblijf in de opvangvoorziening. Er werd door de respondenten zowel individueel als sociaal (naar leeftijdsgenoten en volwassen toe) seksueel gedrag opgemerkt.

Het meest voorkomende voorbeeld van individueel seksueel gedrag bij kinderen zijn het rondlopen in hun 'blote poep'. Dit houdt voornamelijk in dat kinderen van het toilet komen zonder hun broek op te trekken en hierbij conform Zwiép (2005) weinig tot geen schaamte ervaren. Andere voorbeelden die vaak werden aangehaald door de respondenten zijn zelfstimulerend gedrag, het openlijk tonen van de eigen geslachtsdelen en met de handen in de broek zitten. Opvallend hierbij is dat coördinatoren meer zelfstimulerend gedrag (zichzelf in slaap wiegen of stimuleren) opmerken, terwijl begeleiders vaker opmerken dat kinderen met hun handen in hun broek zitten. Dit resultaat is mogelijks het gevolg van de tijd die coördinatoren en begeleiders doorbrengen met de kinderen. Coördinatoren zijn minder vaak betrokken bij de dagelijkse opvang van kinderen, terwijl begeleiders dagelijks bij de kinderen zijn. Daarnaast blijkt uit ons onderzoek dat de kinderen die nog slapen tijdens hun verblijf in de opvang, dit vaak doen in een ruimte naast of in het bureau van de coördinator, waardoor zij mogelijks vaker het zelfstimulerend gedrag opmerken.

'Doktertje' en 'mama en papa' spelen wordt door de respondenten als standaardvoorbeeld gegeven van sociaal seksueel spel. Uit onderzoek van Davies et al. (2000) en Friedrich en Trane (2002) blijkt dat de kans op dit sociaal seksueel spel binnen de buitenschoolse opvang groot is, omwille van de aanwezigheid van peers. Het is echter niet mogelijk te bevestigen dat dit gedrag vaker voorkomt in de opvangsetting dan binnen de thuissituatie, aangezien we in ons onderzoek geen ouders betrokken. Net als Zwiép (2005) geven de respondenten aan dat fantasie en het naspelen van wat kinderen in de thuissituatie of bij de dokter opmerken een belangrijke rol speelt bij dit imitatiespel. Hoe ver kinderen in dit imitatiegedrag gaan, kan heel uiteenlopend zijn. Naast deze standaardvoorbeelden werden ook andere voorbeelden aangehaald. Zo merken een aantal coördinatoren en de meeste begeleiders op dat het toiletbezoek kinderen uitnodigt om elkaars lichaam te bestuderen. Spelletjes als zich verkleden en het poppenspel (vaak in combinatie met 'mama en papa') zijn eveneens vaak aangehaalde voorbeelden. Deze resultaten bevestigen de bevindingen van Friedrich et al. (1998), Sandfort en Cohen-Kettenis (2000), Schurke (2000), Larsson en Svedin (2002) en de Graaf Rademakers (2007).

Conform met onderzoek van Heiman et al. (1998) gaven de mannelijke begeleiders binnen ons onderzoek naast de algemene voorbeelden ook ander seksueel getint gedrag aan. Zo gaven zij grof taalgebruik ook als voorbeeld. Zij benoemden dit gedrag echter eerder als stoer gedrag van jongens onder elkaar en naar hen als begeleiders toe, dan als seksueel getint gedrag.

In overeenstemming met Davies et al. (2000), Larsson en Svedin (2002) en Sandnabba et al. (2003) haalden slechts enkele vrouwelijke respondenten het bewust aanraken van de borsten aan als voorbeeld van seksueel getint gedrag naar volwassenen toe. Onbewust aanraken van de borsten werd echter wel vaak gegeven als voorbeeld. Uit onderzoek van Larsson en Svedin (2002) blijkt dit gedrag vaker voor te komen binnen de thuissituatie, het is echter binnen het kader van dit onderzoek niet mogelijk om te stellen of dit gedrag binnen de opvangsetting al dan niet minder vaak voorkomt dan binnen de thuissituatie.

Hoewel kinderen tijdens hun verblijf in de opvangvoorziening ook vragen stellen rond seksualiteit, komt dit niet vaak voor. Dit bevestigt onderzoek van Davies et al. (2000) en Sandnabba et al. (2003). Begeleiders worden iets vaker geconfronteerd met het stellen van vragen dan coördinatoren. Ook deze bevinding kan een gevolg zijn van de verschillende tijdsspanne die begeleiders en coördinatoren doorbrengen met de kinderen. Beide respondentgroepen waren van mening dat het stellen van vragen rond seksualiteit vooral werd uitgelokt door een gebeurtenis, zoals bijvoorbeeld een zwangerschap.

Uit onze resultaten blijkt dat zowel coördinatoren als begeleiders, meisjes omschrijven als discreter en gereserveerder wat hun seksueel gedrag betreft. Meisjes zijn niet minder seksueel actief of minder geïnteresseerd in seksualiteit, maar gaan dit minder openlijk doen. Jongens worden door de respondenten omschreven als meer open in hun seksueel getint gedrag. Deze resultaten bevestigen de resultaten van Larsson en Svedin (2002). De mannelijke begeleiders uit ons onderzoek geven aan dat jongens verbaler zijn en sneller vragen stellen rond seksualiteit dan meisjes. Het zou echter kunnen dat het geslacht van de begeleiders een invloed heeft op deze vaststelling. Jongens gaan mogelijks sneller met hun vragen naar een mannelijke begeleider, terwijl meisjes hiervoor sneller naar een vrouwelijke begeleider stappen. Het is eventueel ook mogelijk dat mannelijke begeleiders meer oog hebben voor de verbaliteit van jongens omtrent seksualiteit dan deze van meisjes, omdat ze dit vooral als stoer gedrag ervaren.

Intimiteit

Knuffelen met kinderen komt, conform met onderzoek van Davies et al. (2000) en Sandnabba et al. (2003) binnen de opvangsetting vaak voor. De aanleiding van het knuffelgedrag is afhankelijk van de respondent. Zo geven een aantal respondenten aan enkel te knuffelen indien een kind hier zelf aanleiding toe geeft, terwijl anderen uit eigen beweging zullen knuffelen met de kinderen. Net als bij de omschrijving van seksualiteit speelt ook bij het aangeven van knuffelgedrag, mede door de Dutroux-periode, de angst voor een verkeerde interpretatie van dit gedrag mee. Het is voor de coördinatoren belangrijk een warme opvangvoorziening te zijn en fysiek contact te hebben met de kinderen, maar daarnaast is het voor hen ook belangrijk hier niet te ver in te gaan. Vooral aan mannelijke begeleiders geven coördinatoren de boodschap voorzichtig te zijn in hun knuffelgedrag.

De meningen over de redenen die de respondenten geven voor dit knuffelgedrag van kinderen zijn verdeeld. Zo merken we op dat een aantal coördinatoren kinderen vooral zien knuffelen uit gewoonte, omdat ze dit thuis ook vaak doen. Andere coördinatoren geven aan dat sommige

kinderen vooral knuffelen omdat ze thuis 'onvoldoende' warmte ervaren en een derde groep coördinatoren is dan weer van mening dat kinderen die thuis vaak knuffelen minder nood hebben aan knuffels en deze dus binnen de opvangvoorzienig ook minder komen vragen. Begeleiders delen vooral de mening van de laatste 2 groepen coördinatoren. Kinderen waar thuis 'onvoldoende' warmte is, komen in de opvangvoorzienig meer knuffelen, terwijl kinderen die thuis voldoende warmte ervaren hier minder nood aan hebben tijdens hun verblijf in de opvang. Ook hier zien we dat persoonlijke waarden en normen en de eigen visie een belangrijke rol spelen. Deze visie, zoals blijkt uit onderzoek van Zwiép (2007), kan mogelijks de wijze waarop er wordt omgegaan met dit knuffelgedrag beïnvloeden.

Omgaan met seksualiteit

Zowel coördinatoren als begeleiders zijn van mening dat kinderen niet bestraft of beoordeeld dienen te worden als ze hun seksualiteit ontdekken. De respondenten vinden het belangrijk om kinderen niet af te schrikken of hen het gevoel te geven dat seksualiteit vies is of niet mag. Deze bevindingen zijn in overeenstemming met Zwiép (2004), die stelt dat seksualiteit voor kinderen pas beladen wordt door de negatieve reacties van volwassenen.

Toch zijn de meeste respondenten het er over eens dat er ook grenzen zijn aan de ontdekkingstocht van seksualiteit. Zoals blijkt uit het onderzoek van Heiman et al. (1998) is het ook voor de respondenten binnen dit onderzoek belangrijk om kinderen duidelijk te maken en aan te leren dat bepaald seksueel getint gedrag niet kan in het openbaar. Zoals eerder werd opgemerkt speelt in het aangeven van deze grenzen de persoonlijke visie en de eigen waarden en normen een belangrijke rol. Zo zien we dat coördinatoren minder snel ingrijpen, terwijl begeleiders gedrag snel bestempelen als grensoverschrijdend en dus ook sneller ingrijpen. Ook bij het al dan niet antwoorden op vragen rond seksualiteit zijn de meningen verdeeld. Een deel van de respondenten vindt het belangrijk open en eerlijk te antwoorden op de vragen terwijl het andere deel van de respondenten dit een opdracht vindt voor de ouders en de kinderen dan ook zal doorverwijzen naar de ouders.

Als we stilstaan bij het overleg met de ouders rond het thema seksualiteit zien we dat openheid en eerlijkheid naar ouders toe heel belangrijke is. Conform Davies et al (2000) geven ook in ons onderzoek een aantal respondenten aan met ouders te communiceren over elk seksueel gedrag van de kinderen. Daartegenover zouden een aantal respondenten dit pas doen als het gedrag van het kind meermaals voorkomt of storend wordt voor de andere kinderen. Wat zij juist als storend ervaren is voor hen moeilijk te omschrijven, vaak is dit afhankelijk van het kind zelf en de situatie waarin men zich bevindt.

Seksualiteit en ondersteuning

Wanneer we binnen onze resultaten kijken naar de reeds bestaande ondersteuning rond het thema seksualiteit van kinderen, merken we dat deze ondersteuning beperkt is. Slechts een aantal coördinatoren hebben in hun opleiding leerstof gehad rond het thema. Deze leerstof was echter beperkt en de meeste respondenten herinnerden zich nog weinig van hetgeen ze hadden gekregen. Evenals bij Larsson en Svedin (2002) had geen enkele, uitgezonderd één, begeleider

les gekregen rond het thema seksualiteit in de vooropleiding. Daarnaast heeft geen enkele coördinator en slechts drie begeleiders een externe opleiding rond het thema gevolgd.

In tegenstelling tot Davies et al. (2000) zien we dat de begeleiders in ons onderzoek wel over elke vorm van seksueel gedrag van de kinderen communiceren onder elkaar, het thema wordt wel pas aangehaald indien er seksueel getint gedrag wordt opgemerkt. Vaak is het ook zo dat, in overeenstemming met Davies et al. (2000), enkel vaak voorkomend of storend gedrag wordt gecommuniceerd aan de coördinator.

Vooraf coördinatoren ervaren nood aan extra ondersteuning rond het thema seksualiteit van jonge kinderen. Het is voor hen belangrijk, in overeenstemming met Zwiép (2007), een korte theoretische basis te krijgen rond het thema. Daarnaast is het vooral belangrijk stil te staan bij het seksueel getint gedrag dat kinderen kunnen stellen en samen te zoeken naar mogelijke reacties op dit gedrag. Coördinatoren zijn dus van mening dat, zoals eveneens blijkt uit onderzoek van Zwiép (2005), het geven van praktische tips en het uitwisselen van voorgaande ervaringen de meest aangewezen opleiding is voor de begeleiders binnen de buitenschoolse opvang. In tegenstelling tot Zwiép (2007) vinden de coördinatoren het niet echt noodzakelijk een pedagogisch beleid uit te bouwen rond het thema seksualiteit bij jonge kinderen. Een aantal basisprincipes zouden handig zijn, maar er dienen geen vaste regels te worden vastgelegd. De meeste coördinatoren zijn namelijk van mening dat seksualiteit een persoonlijk thema is en de invulling van de basisprincipes steeds heel persoonlijk is en niet kan worden vastgelegd in bepaalde vooraf afgesproken regels.

In tegenstelling tot de coördinatoren hebben begeleiders minder nood aan extra ondersteuning rond het thema seksualiteit bij jonge kinderen. Slechts enkelen vonden het noodzakelijk een extra opleiding te krijgen rond het thema. De meesten hebben het gevoel goed te reageren op het seksueel gedrag van de kinderen en bij problemen steeds terecht te kunnen bij het team of de coördinator. Eén begeleider had in overeenstemming met Zwiép (2007), graag een aantal vaste afspraken gemaakt rond seksualiteit van jonge kinderen in de buitenschoolse opvang.

Indien er voor de begeleiders toch een externe opleiding zou komen over het thema seksualiteit bij jonge kinderen, zien zij deze het liefst ook praktisch ingevuld. Een korte theoretische inleiding kan, maar de begeleiders denken meer gebaat te zijn bij praktische tips en het uitwisselen van voorgaande ervaringen en informatie.

Besluit

Onze bevindingen zijn voor het overgrote deel in overeenstemming met de literatuur. Zo blijkt uit ons onderzoek dat kinderen ook tijdens hun verblijf in de buitenschoolse opvang hun seksualiteit ontdekken en seksueel getint gedrag vertonen. We zien dat vooral individueel en sociaal (met leeftijdsgenoten) seksueel gedrag wordt aangehaald als voorbeeld. Seksuele interesse in het lichaam van de coördinatoren en de begeleiders en het stellen van vragen aan het begeleidend personeel wordt minder vaak opgemerkt, al komt knuffelen wel vaak voor.

Ondanks de openheid rond het thema seksualiteit bij kinderen zien we dat in de praktijk de eigen waarden en normen en de persoonlijke visie een grote rol spelen bij de visie op, het omgaan met en het reageren op seksualiteit van jonge kinderen. Heel wat respondenten geven aan dat

seksualiteit bij de lichamelijke ontdekking hoort, maar hierbij zien we ook dat men snel zal ingrijpen bij het opmerken van seksueel getint gedrag. De angst voor seksueel grensoverschrijdend gedrag of althans de interpretatie van hun gedrag als seksueel grensoverschrijdend speelt hierbij zeker een grote rol.

Tot slot concluderen we dat momenteel geen van beide respondentengroepen, coördinatoren en begeleiders, het noodzakelijk vinden een pedagogisch beleid rond seksualiteit met vaste regels en afspraken uit te bouwen. Daarnaast ervaren vooral coördinatoren nood aan extra ondersteuning rond het thema. Zij vinden het noodzakelijk een theoretische basis verder aan te vullen met praktische tips en het uitwisselen van voorgaande ervaring.

6. Besluit en kritische bemerkingen

Onderzoek naar de seksualiteit van jonge kinderen is schaars en wordt vaak gekoppeld aan onderzoek rond seksueel misbruik. Kinderen stellen echter op hun maat seksueel gedrag. Ze worden hierin weinig gehinderd door schaamte en gaan dit gedrag ook stellen buiten de thuissituatie, zoals tijdens hun verblijf in de buitenschoolse opvang. Het doel van dit onderzoek bestond erin om een beeld te krijgen van de seksualiteit en het seksueel getint gedrag van jonge kinderen binnen de buitenschoolse opvang, met daarnaast de ervaren nood aan ondersteuning van het begeleidend personeel rond dit thema.

De eerste onderzoeksvraag handelde rond het seksueel getint gedrag dat bij kinderen tussen twee en een half en zes jaar binnen de buitenschoolse opvang wordt waargenomen. De onderzoeksresultaten tonen aan dat kinderen hun seksualiteit verkennen en seksueel getint gedrag vertonen tijdens hun verblijf binnen de opvangvoorziening. Wat de aard van het gedrag betreft, zien we dat voornamelijk individueel en sociaal (met leeftijdsgenoten) seksueel gedrag wordt waargenomen. Daarenboven merkt het begeleidend personeel van de buitenschoolse opvang ook op dat kinderen binnen de opvangvoorziening knuffelen en warmte zoeken bij hen. Tijdens het onderzoek werd duidelijk dat eigen waarden en normen en de persoonlijke visie die gehanteerd wordt rond seksualiteit een belangrijke rol spelen in het waarnemen van en het omgaan met seksueel getint gedrag.

Bij de tweede onderzoeksvraag werd nagegaan welke nood aan ondersteuning het begeleidend personeel binnen de opvangvoorzieningen ervaart rond seksualiteit van jonge kinderen. Coördinatoren geven hierbij aan nood te hebben aan extra ondersteuning, terwijl de begeleiders dit eerder als welgekome aanvulling ervaren. Voor de begeleiders is de wijze waarop ze momenteel omgaan met seksualiteit en de ondersteuning die ze ervaren binnen het team voldoende.

Door middel van de laatste onderzoeksvraag werd in kaart gebracht hoe deze extra ondersteuning het beste kan worden ingevuld. We stellen vast dat zowel coördinatoren als begeleiders meer gebaat zijn bij een praktisch ingerichte opleiding. Een theoretische basis kan hierin niet ontbreken, maar de nadruk dient gelegd te worden op praktische tips en aanbevelingen. Voor de begeleiders is het ook belangrijk om tijdens de opleiding, met de andere deelnemers voorgaande ervaringen te kunnen uitwisselen om op deze manier feedback te krijgen op hun eigen handelen. Het uitbouwen van een pedagogisch beleid met vaste regels en afspraken werd door beide respondentengroepen momenteel als niet noodzakelijk ervaren.

Tot slot willen we nog enkele tekortkomingen van dit onderzoek aankaarten. De verkregen resultaten zijn niet veralgemeenbaar naar alle buitenschoolse opvanginitiatieven. Naast het beperkt aantal geïnterviewde coördinatoren en begeleiders, is ook het aantal opvanginitiatieven te beperkt. Daarnaast wensten een aantal gecontacteerde opvanginitiatieven niet mee te werken aan het onderzoek. De reden waarom zij ervoor kozen om niet deel te nemen is ons echter niet

bekend. Dit kan te maken hebben met een gebrek aan tijd, maar dit kan evengoed te wijten zijn aan het onderwerp. Het is dus mogelijk dat we hierdoor heel wat informatie mislopen.

Ook het onderwerp zelf kan een mogelijke beperking vormen. Seksualiteit is een heel actueel, maar eveneens ook heel complex en delicaat onderwerp. Er heerst nog vaak een taboe rond het thema, waardoor bepaalde onderwerpen misschien niet aan bod zijn gekomen. Daarnaast is het mogelijk dat vragen rond seksualiteit ook sociaal wenselijke antwoorden uitlokken, waardoor bepaalde resultaten een vertekend beeld van de werkelijkheid kunnen weergeven.

Er heersen binnen de verschillende opvanginitiatieven uiteenlopende visies en waarden- en normenpatronen omtrent het onderwerp seksualiteit bij jonge kinderen. De verscheidenheid aan visies en waarden en normen kunnen een invloed hebben op het seksueel getint gedrag dat bij jonge kinderen wordt waargenomen. Zo is het mogelijk dat binnen onze respondentengroep bepaald seksueel gedrag niet werd opgemerkt terwijl ander seksueel gedrag juist vaker werd opgemerkt dan in werkelijkheid het geval is.

De openheid rond en de bespreekbaarheid binnen het team van het thema seksualiteit van jonge kinderen kan mede bepalend zijn voor de ervaren nood aan ondersteuning. De meeste begeleiders hadden het gevoel samen met het team en de coördinator een consensus te kunnen vinden wat betreft het omgaan met en het reageren op seksualiteit bij jonge kinderen. Indien de respondenten minder ondersteuning hadden ervaren bij het team en de coördinator hadden zij het uitbouwen van een pedagogische visie rond seksualiteit misschien wel als noodzakelijk ervaren.

Een aantal elementen lijken belangrijk om mee te nemen naar volgend onderzoek. Het lijkt aangewezen onderzoek te verrichten bij een representatieve steekproef. Dit vereist echter een aangepaste onderzoeksmethodologie. Het afnemen van interviews is immers tijdrovend en moeilijk bruikbaar bij een representatieve en grote steekproef. Het individueel invullen van vragenlijsten is mogelijk, maar vooral indien men enkel beoogt de hoeveelheid waargenomen seksueel gedrag te meten. Binnen dat soort onderzoek ontbreekt echter de visie en het waarden- en normenpatroon van de respondenten en dit houdt, zoals blijkt uit ons onderzoek, verband met de waarneming van het seksueel getint gedrag bij jonge kinderen. Daarnaast lijkt het ook noodzakelijk ouders te betrekken bij het onderzoek naar seksualiteit van jonge kinderen. Uit de literatuur blijkt namelijk dat kinderen ander en vaker seksueel gedrag zouden vertonen binnen de thuissituatie. Ten slotte zou het boeiend zijn onderzoek naar de visie van het begeleidend personeel over seksualiteit bij jonge kinderen te koppelen aan onderzoek naar de bestaande ondersteuning rond het thema, om deze zo beter af te stemmen op de noden en behoeften van het begeleidend personeel.

Referentielijst

- Baarda, D.B., de Goede, M.P.M., & Teunissen, J. (2005). *Basisboek kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff.
- Bancroft, J., Herbenick, D.L., & Reynolds, M.A. (2003). Masturbation as a marker of sexual development. In Bancroft, J. (Red.), *Sexual development in childhood* (pp. 156-185). Bloomington/Indianapolis: Indiana university press.
- Bates, J.E., Alexander, D.B., Oberlander, S.E., Dodge, K.A., & Pettit, G.S. (2003). In Bancroft, J. (Red.), *Sexual development in childhood* (pp. 206-237). Bloomington/Indianapolis: Indiana university press.
- Davies, S.L., Glaser, D., & Kossoff, R., (2000). Children's sexual play and behavior in pre-school settings: staff's perceptions, reports, and responses. *Child abuse & neglect*, 24(10), 1329-1343.
- de Graaf, H., & Rademakers, J. (2003). *Seks in de groei. Een verkennend onderzoek naar de (pre-)seksuele ontwikkeling van kinderen en jeugdigen*. Delft: Eburon.
- de Graaf, H., & Rademakers, J. (2007). Seksueel gedrag en seksuele gevoelens van prepuberale kinderen. *Tijdschrift voor seksuologie*, 31(4), 184-194.
- Delamater, J.D. (2003). Discussion paper. In Bancroft, J. (Red.), *Sexual development in childhood* (pp. 186-191). Bloomington/Indianapolis: Indiana university press.
- Dumez, C., Kesters, M., Van Ham, P. (1998). *Relatie(v)aardig. Over kinderen en jongeren, relaties, seksualiteit en misbruik, preventie en hulpverlening*. Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Ehrhardt, A.A. (2003). Discussion paper. In Bancroft, J. (Red.), *Sexual development in childhood* (pp. 126-129). Bloomington/Indianapolis: Indiana university press.
- Friedrich, W.N. (2003). Studies of sexuality of nonabused children. In Bancroft, J. (Red.), *Sexual development in childhood* (pp. 107-120). Bloomington/Indianapolis: Indiana university press.
- Friedrich, W.N., Fisher, J., Broughton, D., Houston, M., & Shafran C.R. (1998). Normative sexual behavior in children: a contemporary sample. *Pediatrics*, 101(4), E9.
- Friedrich W.N., & Trane S.T. (2002). Sexual behavior in children across multiple settings. *Child abuse & neglect*, 26, 243-245.

- Gijs, L., Gianotten, W., Vanwezenbeeck, I., & Weijnenborg, Ph. (2004). *Seksuologie*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Heiman, J.R., Verhulst, J., & Heard-Davison, A.R. (2003). Childhood sexuality and adult sexual relationships. In Bancroft, J. (Red.), *Sexual development in childhood* (pp. 404-420). Bloomington/Indianapolis: Indiana university press.
- Heiman, M.L., Leiblum, S., Esquilin, S.C., & Pallitto, L.M. (1998). A comparative survey of beliefs about "normal" childhood sexual behavior. *Child abuse & neglect*, 22(4), 289-304.
- Hornor, G. (2004). Sexual behavior in children: normal or not? *Journal of pediatric health care*, 18(2), 57-64.
- Jeugd en seksualiteit vzw. *Oma is een meisje. Seksuele opvoeding bij peuters en kleuters*. Lier: Jeugd en seksualiteit vzw.
- Kind & Gezin, (2008). *Kinderopvang*. Geraadpleegd op 30 december 2008 op <http://www.kindengezin.be/KG/Professioneel/Kinderopvang>
- Larsson, I., & Svedin C.G. (2002). Teachers' and parents' reports on 3- to 6-year-old children's sexual behavior – a comparison. *Child abuse & neglect*, 26, 247-266.
- Lindblad, F., Gustafsson P.A., Larsson, I., & Lundin B., (1995). Preschoolers' sexual behavior at daycare centers: an epidemiological study. *Child abuse & neglect*, 19(5), 569-577.
- O'Sullivan, L.F. (2003). Methodological issues associated with studies of child sexual behavior. In Bancroft, J. (Red.), *Sexual development in childhood* (pp. 23-33). Bloomington/Indianapolis: Indiana university press.
- Peeters, J., Brandts, D., & Bedert, P. (1998). Wat is buitenschoolse opvang? In Somers (Red.), *De school is uit!* (pp. 9-45). Gent: Vormingscentrum voor de begeleiding van het jonge kind.
- Rademakers, J. (2000). Het kind als subject; de seksuele ontwikkeling van kinderen (0-12 jaar). *Tijdschrift voor seksuologie*, 24(1), 17-23.
- Rademakers, J., Laan, M., & Straver C.J. (2000). Studying children's sexuality from the child's perspective. In Sandfort, T.G., & Rademakers, J. (Red.), *Childhood sexuality. Normal sexual behavior and development* (pp. 49-60). New York/Londen/Oxford: The haworth press.

- Reynolds, M.A., Herbenick, D.L., & Bancroft J. (2003). The nature of childhood sexual experiences. In Bancroft, J. (Red.), *Sexual development in childhood* (pp. 134-155). Bloomington/Indianapolis: Indiana university press.
- Ryan, G. (2000). Childhood sexuality: a decade of study. Part I – research and curriculum development. *Child abuse & neglect*, 24(1), 33-48.
- Sandfort, T.G.M., & Cohen-Kettenis, P.T. (2000). Sexual behavior in Dutch and Belgian children as observed by their mothers. In Sandfort, T.G., & Rademakers, J. (Red.), *Childhood sexuality. Normal sexual behavior and development* (pp. 105-115). New York/Londen/Oxford: The haworth press.
- Sandnabba, N.K., Santtila, P., Wannäs, M., & Krook, K. (2003). Age and gender specific behaviors in children. *Child abuse & neglect*, 27, 579-605.
- Schuhrke, B. (2000). Young children's curiosity about other people's genitals. In Sandfort, T.G., & Rademakers, J. (Red.), *Childhood sexuality. Normal sexual behavior and development* (pp. 27-48). New York/Londen/Oxford: The haworth press.
- Sensoa (2008). *Seksualiteit*. Geraadpleegd op 9 juli 2008, op http://www.sensoa.be/1_1_1_1.php
- Sensoa (2008). *Seksuele ontwikkeling: kleuter*. Geraadpleegd op 17 oktober 2008, op <http://www.sensoa.be/ouders/html/nl/ontwikkeling/kleuter.html>
- Sensoa (2009). *Sensoa vorming*. Geraadpleegd op 19 januari 2009, op <http://www.sensoa.be/vorming.php>
- SERV, (2005). *Beroepsprofiel begeleid(st)er buitenschoolse kinderopvang*. Geraadpleegd op 10 oktober 2008 op www.serv.be
- Thanasiu, P.L. (2004). Childhood sexuality: discerning healthy from abnormal sexual behavior. *Journal of mental health counseling*, 26(4), 309-319.
- Vandenbroeck, M. (2004). Naar een dialoog tussen kwaliteit en diversiteit in de kinderopvang. Of waarom een pedagogiek geen toegepaste psychologie kan zijn. *Tijdschrift voor orthopedagogiek*, 43, 202-209.
- Van Nuffel, K. (2004). Gezin en kinderopvang. Married with children. In Brussens, D., De Groof, S., Huysmans, H., Sinnaeve, I, Stevens, F., Van Nuffel, K., Vettenburg, N., Elchardus, M., Walgrave L., & De Bie, M. (Red.), *Jeugdonderzoek belicht. Voorlopig syntheserapport van wetenschappelijk onderzoek naar kinderen en jongeren* (pp. 9-30). Ongepubliceerd onderzoeksrapport, K.U. Leuven, VUB & UGent.

- Vanpée K., Sannen L., & Hedeboom, G. (2000). *Kinderopvang in Vlaanderen. Gebruik, keuze van de opvangvorm en evaluatie door de ouders*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.
- VCOK. *Vormingscentrum opvoeding & kinderopvang*. Geraadpleegd op 18 oktober 2008 op <http://www.vcok.be/content.aspx>
- VCOK ism Sensoa (2008). *Zij is op mij. Over kinderen en seksualiteit*. Ongepubliceerde vorming, VCOK.
- Volbert, R. (2000). Sexual knowledge of preschool children. In Sandfort, T.G., & Rademakers, J. (Red.), *Childhood sexuality. Normal sexual behavior and development* (pp. 5-26). New York/Londen/Oxford: The haworth press.
- VVSG, (2009). *Generatiepakt en BKO*. Geraadpleegd op 2 april 2009 op <http://www.vvsg.be/Welzijnsvoorzieningen/Kinderopvang/dossiers/Pages/GeneratiepactenBKO.aspx>
- Zwiep, C. (2004). Kinderen en seksualiteit. Seksualiteit moet voor kinderen geen negatieve lading krijgen. *Kiddo*, 7, 4-6.
- Zwiep, C. (2005). *Kinderen en seksualiteit. Pedagogische begeleiding in de kinderopvang*. Amsterdam: SWP.
- Zwiep, C. (2007). De seksuele ontwikkeling van kinderen. Het belang van een pedagogisch beleid. *Kiddo*, 2, 18-20.

Bijlagen